

DISLEKSIJA U VISOKOM OBRAZOVANJU

Podrška studentima sa govorno-jezičkim poremećajima

U SUSRET VAŠIM POTREBAMA

prof.dr.sc. Mirela Duranović

doc.dr.sc. Alma Dizdarević

doc.dr.sc. Meliha Bijedić

Urednik: Haris Muhić

Recenzenti:

Doc. dr. sc. Zamir Mrkonjić
Doc. dr. sc. Amela Ibrahimagić

Lektor: Vesna Hrsto

Izdavač:

Svjetski Univerzitetski Servis Bosne i Hercegovine
Zmaja od Bosne bb
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

Grafički dizajn i DTP: Faruk Bavčić

Tiraž: 400 komada

Štampa: Grafoset d.o.o.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

616.89-008.434.5-057.875(035)

DURANOVIĆ, Mirela
Disleksija u visokom obrazovanju / Mirela
Duranović, Alma Dizdarević, Meliha Bijedić. -
Sarajevo : Svjetski univerzitetski servis Bosne i
Hercegovine, 2013. - 73 str. : ilustr. ; 30 cm

Bibliografija: str. 69-72.

ISBN 978-9958-042-00-3
1. Dizdarević, Alma 2. Bijedić, Meliha
COBISS.BH-ID 20452614

Knjiga je nastala u okviru Tempus projekta „Jednake mogućnosti za studente s posebnim potrebama u visokom obrazovanju“ (EQOPP) (2011-2517) (Broj projekta: 516939-TEMPUS-1-2011-1-BA-TEMPUS-SMHES), koji je finansiran od strane Evropske komisije.

Ovaj materijal prikazuje gledišta partnera i ne predstavlja mišljenje Komisije. Evropska komisija nije odgovorna za bilo kakvu upotrebu informacija koje se ovdje nalaze.

Autori:

prof.dr.sc. Mirela Duranović
doc.dr.sc. Alma Dizdarević
doc.dr.sc. Meliha Bijedić

DISLEKSIJA U VISOKOM OBRAZOVANJU

Sarajevo, 2013

PREDGOVOR.....	10
1. GOVORNO-JEZIČKI POREMEĆAJI	12
Napuštanje komfornosti doma	13
Predavanja	13
Savjeti nastavnicima.....	13
Prilagođavanja	14
Podučavanje studenata s govorno-jezičkim poremećajima	14
Savjeti nastavnom osoblju kako se odnositi prema studentima koji mucaju:	15
2. DISLEKSIJA.....	16
Definicija disleksije	16
Učestalost disleksije.....	17
Najčešći znakovi disleksije kod odraslih.....	17
Profil studenata s disleksijom	18
Teorije o disleksiji	19
Biološke teorije.....	20
Genetski faktori.....	20
Jezička područja u mozgu	20
Mali mozak	20
Magnocelularni/tranzijentni sistemi	20
Kognitivne teorije	20
Teškoće u fonološkom procesiranju.....	20
Vizuelne teškoće	20
Temporalne teškoće ili teškoće u vremenskom proračunu	21
Automatiziranost.....	21
Radna memorija	21
Model „različitosti“	21
Socijalne interaktivne teorije	21
U čemu se teoretičari slažu?	22
Kognitivne razlike	22
Procesiranje informacija.....	22
Fiziološka osnova.....	22
Teškoće fonološkog procesiranja	22
3. EMOCIONALNE I SOCIJALNE KARAKTERISTIKE.....	23
Socijalne i emocionalne teškoće	23

Samopoštovanje.....	23
Kako se osobe s disleksijom osjećaju?.....	24
Anksioznost.....	24
Ljutnja.....	24
Slika o samome sebi.....	24
Depresija.....	25
Problemi u porodici	25
Kako roditelji i profesori mogu pomoći?	25
4. PROCJENA I PROCES IDENTIFIKACIJE.....	27
Prepoznavanje studenata s disleksijom	27
Identificiranje studenata s disleksijom	27
Postupci procjene	27
Profiler – test u elektronskoj formi	28
Prepoznavanje, vrednovanje i korist	30
Test za otkrivanje disleksije kod odraslih – Profiler	31
1. Upitnik za odrasle	31
2. Pisanje	32
3. Pisanje besmislenih riječi.....	32
4. Razlikovanje glasova.....	33
5. Auditivno pamćenje	34
6. Vizuelno-prostorni zadaci	34
7. Test lažnih riječi.....	35
Liste provjere	36
5. STRUČNA POMOĆ I PODRŠKA.....	39
Lokalna podrška.....	39
Morate poznavati svoja prava.....	39
Organiziranje predavanja	39
Nastavni materijali.....	40
Ispiti.....	40
Preporuke za podršku	40
Procedure.....	41
Predavanja	41
Praktična nastava – laboratorijske vježbe	42
Seminarski rad.....	42

Ocjenjivanje pismenog rada i pismenih ispita	42
Povratne informacije za pismene zadatke i pismene ispite	43
Ocjenjivanje usmenih ispita	43
Produženje rokova za predavanje radova	43
Posebne pogodnosti za studente s disleksijom u odnosu na polaganje ispita	44
Povjerljivost informacija koje se odnose na studente s disleksijom.....	44
6. VJEŠTINE UČENJA	45
Vještine korisne za studente s disleksijom	45
Pisanje izvještaja i eseja	47
Savjeti za pisanje izvještaja/eseja.....	47
Cornell metoda pravljenja zabilješki	47
Prezentacijske vještine.....	48
Ciljevi vašeg rada.....	49
Kako učiti.....	51
Multisenzorne tehnike	51
Vrijeme	52
Polaganje pismenog ispita.....	52
Preporuke za studente s disleksijom	53
Pisanje seminarskog rada/eseja.....	53
<i>Slušajte i razgovarajte.....</i>	54
<i>Pročitajte ponovo .....</i>	54
Čitanje	55
Savjeti za studente s disleksijom.....	56
7. KONCEPTUALNE MAPE.....	58
Memoriziranje – učenje i ispiti.....	58
Objašnjavanje drugima	58
Principi.....	58
Brojanje	60
Pisanje i pravopis.....	61
Kompjuterski zasnovane konceptualne mape	62
9. ASISTIVNA TEHNOLOGIJA.....	63

Definiranje pomoćne tehnologije	63
Jednostavna asistivna tehnologija.....	63
<i>Olovke u boji</i>	63
<i>Markeri</i>	63
<i>Papir u boji</i>	64
<i>Dodatak za olovku</i>	64
<i>Samoljepljivi listići</i>	64
Umjerena asistivna tehnologija.....	64
<i>Povećalo</i>	64
<i>Digitalni snimači ili diktafoni</i>	64
<i>Tekstovi na kaseti</i>	64
Složena asistivna tehnologija.....	65
<i>„Reading Pen“</i>	65
<i>Ručni elektronički rječnik (Franklin)</i>	65
<i>Livescribe smartpen</i>	65
<i>Dragon prirodni govor</i> Ovaj softver za prepoznavanje glasa je vrlo koristan za studente s teškim poteškoćama pisanja. Omogućuje studentima trening, tako što diktiraju u mikrofoni koji je priključen na kompjuter, nakon čega kompjuter zapisuje ono što je student rekao. Studenti mogu posmatrati riječi na ekranu. Za one koji imaju teškoće koje se manifestiraju kroz premještanja riječi, grafomotorne teškoće ili probleme u prenošenju ideja na papir u odgovarajućem vremenskom periodu, Dragon može biti koristan alat koji pomaže u poboljšanju vještine pisanja.	65
<i>iPad: zabavna igračka? Ili veoma važan obrazovni Toolbox?</i>	66
<i>Word Procesor</i>	66
<i>Provjera pravopisa</i>	66
<i>Autoispravljanje</i>	66
<i>Provjera gramatike</i>	67
<i>Boje</i>	67
<i>Linijar na ekranu</i>	67
<i>PicPick</i>	67
<i>Softver za prevođenje</i>	68
<i>Typing tutors (Asistenti za kucanje)</i>	68
<i>Inspiracija</i>	68
<i>„MindManager“</i>	68
<i>Kurzweil 3000</i>	68
<i>Text help Read and Write</i>	68
LITERATURA	69
Kontakt detalji po univerzitetima	73

PREDGOVOR

Disleksija je jedna od specifičnih teškoća u učenju koja je vezana uz čitanje i pisanje. Studenti koji imaju nalaz logopeda, kao dokaz za specifične teškoće učenja (disleksiju), imaju pravo na odgovarajuću podršku.

Često smo svjedoci trauma djece u školi zbog nerazumijevanja nastavnika za njihove teškoće. Nerijetko ta djeca ostaju neidentificirana i mnoga od njih završe i srednju školu, a da disleksija ne bude prepoznata. Međutim, ukoliko se prepozna i adekvatno tretira, njima se otvara mogućnost i za napredovanje.

Ovaj materijal je, prije svega, namijenjen studentima s disleksijom, ali i svim drugim studentima koji trebaju i žele poboljšati svoje vještine učenja. Podijeljen je na nekoliko poglavlja. Nije ih neophodno čitati prema navedenom redosljedu. Moguć je prelazak s jednog dijela na drugi. Korišten je lako razumljiv jezik, u skladu s potrebama studenata s disleksijom. Materijal je razrađen u manje cjeline, što omogućava prelazak s jednog dijela na drugi, preskakanje ili zadržavanje samo na najinteresantnijem području.

Cilj je da studenti shvate da dobijanje obilježja disleksije može biti korisno i da im sama spoznaja da imaju disleksiju pomaže da bolje shvate sami sebe i pronađu odgovarajuće strategije za prevazilaženje vlastitih teškoća. Također, cilj je i predstavljanje načina samopomoći i podrške za studente s disleksijom.

U materijalu su prije svega navedene informacije o govorno-jezičkim poremećajima, te načinima podučavanja i prilagođavanja za ove studente. S obzirom da najveći procenat studenata sa jezičkim poremećajima u visokom obrazovanju jesu studenti sa disleksijom, poseban osvrt je dat na definiranje disleksije, te načine procjene i podrške za ove studente.

Materijal se sastoji iz osam dijelova. Prvi dio se odnosi na definiranje govorno-jezičkih poremećaja, organiziranje predavanja i prilagođavanja za ove studente. Također, navedeni su i problemi s kojima se studenti susreću kada napuste udobnost svog doma.

Drugi dio uključuje definiranje i prevalencu disleksije, osnovne karakteristike disleksije kod odraslih, a predstavljene su i teorije koje pokušavaju objasniti etiologiju disleksije.

Poglavlje tri se bavi emocionalnim i socijalnim teškoćama studenata s disleksijom, njihovim osjećanjima, problemima koji se javljaju u porodici, te principima pomoći u ovom području od strane roditelja i profesora.

Ključ uspješne podrške jeste efikasna procjena. Procjena treba pomoći u identificiranju područja u kojima osoba ima teškoće, te u skladu s navedenim odrediti i najoptimalniji način pružanja podrške. U slučaju da je dijagnoza disleksije postavljena nekvalitetno, osoba može dobiti pomoć koja ne samo da je beskorisna, nego može biti i štetna. U četvrtom poglavlju objašnjen je način procjene studenata s

disleksijom, te su jasno navedene liste provjere i test koji se koristi u radu s ovom populacijom.

U petom poglavlju objašnjena je stručna pomoć i podrška koja treba biti organizirana za studente s disleksijom u visokom obrazovanju, uključujući njihova prava, način organiziranja predavanja i ispita za ove studente, te su navedene preporuke za podršku.

U šestom poglavlju su detaljno objašnjene vještine učenja i načini za njihovo unapređenje, uključujući pisanje izvještaja i eseja, prezentacijske vještine, čitanje i pisanje, te dati mnogobrojni savjeti kako unaprijediti vještine učenja.

U posljednja dva poglavlja navedeni su načini izrade konceptualnih mapa, te pomoćne tehnologije koje mogu biti od velike pomoći za studente s disleksijom.

Želimo naglasiti da je Univerzitet obavezan da osigura podršku za studente s disleksijom. Studenti s disleksijom ne smiju biti diskriminirani. Veoma je važno osigurati prihvatljivu adaptaciju za studente s disleksijom kako bi im se omogućilo školovanje u skladu s njihovim stvarnim sposobnostima. Fakulteti imaju obavezu da pripreme strategije i plan u skladu s potrebama studenata s disleksijom.

Autori

1. GOVORNO-JEZIČKI POREMEĆAJI

Američko udruženje logopeda (ASHA) definira komunikacijske poremećaje kao teškoće u sposobnosti primanja, slanja, procesuiranja i shvatanja pojmova ili sistema verbalnih, neverbalnih i grafičkih simbola. Navedeno može biti evidentno u procesima slušanja, jezika, i/ili govora. Nadalje, ASHA dijeli komunikacijske poremećaje u četiri različite kategorije: govorni poremećaji, jezički poremećaji, oštećenja sluha i poremećaji centralnog auditivnog procesiranja.

Govorni poremećaji uključuju artikulacijske poremećaje, poremećaje fluentnosti govora i poremećaje glasa. Za njih su predviđena prilagođavanja namijenjena studentima s komunikacijskim poremećajima. Jezički poremećaji odnose se na poremećaje u razumijevanju i/ili korištenju govora, pisanih i/ili drugih simbola i za njih su predviđena prilagođavanja namijenjena studentima sa specifičnim teškoćama u učenju.

Dokumentacija koja potvrđuje da student ima govorno-jezički poremećaj uključuje:

- Nalaz u kojem je jasno navedena vrsta govorno-jezičkog poremećaja;
- Jasno navedene simptome koji zadovoljavaju kriterije za postavljanje dijagnoze određenog komunikacijskog poremećaja;
- Informacije koje su povezane s potrebama studenta i trenutnim statusom oštećenja, odnosno poremećaja (statičko ili ne) i njegov uticaj na zahtjeve akademskog programa;
- Kvantitativne i kvalitativne informacije o sposobnostima studenta koje mogu biti korisne za razumijevanje profila studenta;
- Prijedloge i prilagođavanja koja bi odgovarala nivou visokog obrazovanja. Ova prilagođavanja bi trebala biti u skladu s dijagnozom govorno-jezičkog poremećaja.

Prilagođavanja za studente s govornim poremećajima propisuje kvalificirani logoped u zavisnosti od vrste poremećaja. Prilagođavanja za studente sa specifičnim teškoćama učenja su detaljno navedena u ovoj knjizi.

Prilagođavanja za studente s govornim poremećajima je jednostavno osigurati. Studentima treba dati priliku, ali ne i prisiljavati ih da govore u grupi. Studentima treba dati dovoljno vremena da se izraze, bez neželjenog pružanja pomoći i popunjavanja pauza u njihovom govoru. Treba razgovarati sa studentima prirodno.

Mnogi studenti sa govorno-jezičkim poremećajima nerado učestvuju u aktivnostima koje zahtijevaju govor. Čak i ako je student značajno poboljšao svoj govor, nove situacije mogu povećati anksioznost. Samoizražavanje treba podsticati, međutim, vršiti pritisak na studenta da govori vjerovatno neće biti od pomoći. Govor pred grupom može biti bolan doživljaj za studenta s govorno-jezičkim poremećajem.

Razna komunikacijska pomagala su dostupna za studente koji imaju teškoće u govoru. Studenti koji znaju kucati na tastaturi mogu koristiti prenosna elektronska pomagala koja proizvode kompjuterske ispise, prikazuju riječi na ekranu, ili imaju sintetizirani audio izlaz. Studenti čije teškoće onemogućavaju potpisivanje, pisanje ili kucanje mogu koristiti elektronsku opremu za glasovnu sintezu.

Napuštanje komfornosti doma

Početak studiranja je izazovan doživljaj. Ukoliko studirate u drugom gradu ostavljate sve što vam je poznato kod kuće. To može biti posebno teško za tinejdžere koji imaju govorni poremećaj, pogotovo za one koji mucaju, jer ostavljaju najbliže, odnosno one koji razumiju historiju njihovog govornog poremećaja i koji žele njihov uspjeh.

Međutim, početak studiranja može biti i veliko rasterećenje, novi početak. Kolege i profesori neće imati nikakve prethodne pretpostavke o vama i vašem govoru. Ako, na primjer, imate blagi oblik mucanja, oni možda neće ni shvatiti da mucate! Također, studenti na fakultetu manje osuđuju svoje kolege nego oni u srednjoj školi.

Međutim, važno je znati da se mucanje može pogoršati odmah na početku studiranja, bez obzira na trenutni nivo fluentnosti govora. Dolazite u novu sredinu, predavanja i ispiti su stresni, a upoznaćete i mnogo novih ljudi. Ako ste bili uključeni u govornu terapiju u srednjoj školi, pomisao da sada morate samostalno kontrolirati govor može biti zastrašujuća. Trebate predvidjeti da vaš govor može biti manje fluentan i biti psihički spremni ukoliko se to dogodi.

Ako ste naučili oblikovati fluentnost ili tehnike modificiranja mucanja tokom terapije, nastavite to i dalje prakticirati na fakultetu. Pokušajte dovoljno dugo spavati, držati se zdrave prehrane, te pronaći načine da se opustite. Najvažnije je ostati pozitivan i biti u kontaktu s onima koji vas vole i brinu za vas - porodica, prijatelji, komšije, terapeut.

Predavanja

Predavanja na fakultetu se razlikuju od onih u srednjoj školi. Predavanja su obično duža, zahtijevaju samostalan rad i više kritičkog mišljenja. Međutim, nemaju svi fakulteti velike predavaonice i studenti nisu obavezni na svim predavanjima da govore naglas u grupi. Međutim, važno je aktivno učestvovati na predavanjima i postavljati pitanja, pogotovo ako je predmet težak.

Iako student ima govorni poremećaj, sigurno ne želi zaostajati za kolegama samo zato što se boji da govori. Ako ćete se osjećati ugodnije, možete pristupiti svojim profesorima nakon predavanja i reći im da mucate ili imate neki drugi govorni poremećaj i da vam treba više vremena da usmjerite svoje misli tokom predavanja.

Savjeti nastavnici

- Budite strpljivi i slušajte.
- Ne govorite riječi odnosno ne završavajte rečenice za osobu koja muca ili govori s teškoćom; neka osoba sama dovrši vlastitu misao.
- Pružite priliku studentu s komunikacijskim poremećajem da učestvuje u raspravama koliko god je to moguće, čak i ako je potrebno odvojiti dodatno vrijeme.

- Ako predmet zahtijeva usmenu komunikaciju, a student ne može komunicirati usmeno, organizirajte alternativne metode, kao što je pisana komunikacija, što može biti podijeljeno sa ostatkom grupe. Neki studenti će za određene prilike koristiti laptop s govornim sintisajzerom za komunikaciju.
- Podstičite učestvovanje, ali ne zahtijevajte od studenta s komunikacijskim poremećajem da govori pred cijelom grupom.
- Dopuste studentu koji nije u mogućnosti usmeno komunicirati da koristi program za obradu teksta ili ploču sa znakovima.
- Ako ne razumijete ono što je rekao, ne pretvarajte se da znate. Treba reći studentu da ga ne razumijete i omogućiti mu da ponovi ono što je rekao.

Prilagođavanja

Studenti s govornim poremećajima rijetko trebaju prilagođavanje za vrijeme provjere znanja, kao što to trebaju studenti s drugim poteškoćama u učenju. Ipak, veoma je važno razmotriti sljedeće:

- Pisani zadaci ili odgovori na pitanja koje neko drugi može pročitati naglas su alternative za usmena izlaganja.
- Za studente koji se odluče odgovarati usmeno profesori trebaju pokazati strpljenje, nuditi ohrabrenje i priliku da se razvije samopouzdanje.
- Dajte studentima pitanja za ispite koji prikazuju format i sadržaj testa, kao i objašnjenje šta čini dobar odgovor i zašto.
- Predložite studentima da lektoriraju svoj rad.
- Produžite vrijeme dopušteno za rješavanje zadataka kada je to prikladno.
- Napravite alternativne zadatke u nekim slučajevima.

Podučavanje studenata s govorno-jezičkim poremećajima

Kao i kod drugih studenata s invaliditetom, prilagođavanja za studente s poremećajem govora će se razlikovati od studenta do studenta.

Navodimo opće smjernice koje se mogu koristiti u situacijama koje uključuju ove studente:

- Sporiji govor. Studenti trebaju imati jednake mogućnosti da izraze svoje mišljenje ili postavbe pitanja, čak i ako to znači dodatno vrijeme. Ponekad studentu može trebati dodatni podsticaj da učestvuje u raspravama na predavanju.
- Također je važno da se prevlada poriv da prekinemo studenta dok govori ili dovršimo njegovu misao.
- U situacijama gdje nismo razumjeli riječi ili fraze osobe koja ima govorni poremećaj, ne treba gubiti strpljenje nego se koncentrirati na ono što osoba pokušava reći. Ne izbjegavajte tražiti da ponovi ono što je rekla jer će studenti s govornim poremećajima radije ponoviti poruku, kako bi komunicirali, nego prihvatiti da se njihov sagovornik pretvara da razumije ono što govore. Rezimiranje poruke je često koristan način provjere da li je student shvatio poruku.

- Češćim komuniciranjem sa osobama s govornim poremećajima povećaće se i sposobnost razumijevanja njihovog govora.
- Pokažite stav prihvatanja i podstičite studenta kako bi se smanjila nelagoda i povećalo povjerenje studenta; ne komunicirajte uz stav simpatije ili neugodnosti.
- Usmena izlaganja mogu biti zabrinjavajuća za studenta. Neki studenti bi radije da neko drugi umjesto njih iznese njihovu prezentaciju, dok drugi više vole to učiniti sami. Treba slobodno i otvoreno razgovarati o tome sa studentom.

Savjeti nastavnom osoblju kako se odnositi prema studentima koji mucaju:

1. Ne govorite studentima „usporite“ ili „samo polako“.
2. Ne dovršavajte riječi za studenta ili ne govorite za njega.
3. Pomozite svim studentima u grupi da nauče da ne razgovaraju i da slušaju. Svi studenti – posebno oni koji mucaju – smatraju da je lakše razgovarati kada imaju pažnju slušaoca.
4. Očekujte isti kvalitet rada studenata koji mucaju kao i onih koji ne mucaju.
5. Kada razgovarate sa studentima, ne žurite i često pravite pauze.
6. Slušajte sadržaj poruke, a ne način na koji je ona izgovorena.
7. Obavite razgovor „licem u lice“ sa studentima koji mucaju o prilagođavanjima tokom predavanja. Poštujte njihove potrebe.
8. Nemojte predstavljati mucanje kao nešto čega se treba stidjeti. Razgovarajte o mucanju kao o bilo kojoj drugoj temi.

2. DISLEKSIJA

Definicija disleksije

Koncepcija problema disleksije je predmet dugogodišnjih debata, te su različite definicije razvijene tokom posljednjih nekoliko decenija.

Klasična definicija je predložena od strane Svjetske federacije neurologa 1968. godine, prema kojoj je disleksija: „poremećaj konstitucionalnog porijekla karakteriziran teškoćama u učenju čitanja, pisanja i spelovanja, unatoč konvencionalnim instrukcijama, adekvatnoj inteligenciji i sociokulturnim prilikama“ (Brazeau-Ward, 1998). Ova definicija je zasnovana na kriteriju neujednačenosti između vještine čitanja i generalnih kognitivnih sposobnosti odnosno inteligencije. U istom duhu je i definicija, koja je najprepoznatljivija u literaturi, navedena u Dijagnostičkom i statističkom priručniku za mentalne poremećaje (DSM-IV, 1994). Prema ovoj klasifikaciji bitno obilježje poremećaja u čitanju je dostignuti nivo čitanja (tj. tačnost u čitanju, brzina i razumijevanje mjereni individualizirano-standardiziranim testovima) koji je znatno niži od očekivanog s obzirom na hronološku dob osobe, izmjerenu inteligenciju i obrazovanje primjereno dobi. Smetnje u čitanju znatno utiču na dostignuti akademski nivo ili svakodnevne aktivnosti u kojima se zahtijeva vještina čitanja. Kod osoba s poremećajem u čitanju glasno čitanje karakterizirano je iskrivljavanjem, zamjenama ili ispuštanjima, sporošću i greškama u razumijevanju.

Definicija disleksije koja je široko prihvaćena jeste definicija Evropskog udruženja za disleksiju (European Dyslexia Association – EDA, 2007) koja glasi: “Disleksija je različitost koja otežava sticanje i korištenje vještina čitanja, spelovanja i pisanja. Ova je različitost neurološkog porijekla. Kognitivne teškoće koje su u pozadini tih razlika mogu uticati i na organizacijske vještine, sposobnosti računanja i ostale kognitivne i emocionalne sposobnosti. Može biti uzrokovana kombinacijom teškoća u fonološkoj obradi, radnom pamćenju, brzom imenovanju, sekvencioniranju i automatizaciji osnovnih vještina. Istraživači smatraju da postoji mnogo mogućih uzroka disleksije, uključujući i genetiku. Nema povezanosti između nivoa inteligencije, truda pojedinca ili socio-ekonomskog položaja i prisutnosti disleksije. Pored ovih problema stalni izazov za osobe s disleksijom je snalaženje kroz život u svijetu koji nije u velikoj mjeri prijateljski okrenut prema disleksiji. Raznolikost jezika i kultura u Evropi i mogućnosti unutar obrazovanja utiču na to kako će disleksiju doživljavati djeca, a zatim i kakva će biti njihova budućnost kao odraslih osoba (<http://www.dyslexia.eu.com>)”.

Također, široka je i definicija Britanskog udruženja za disleksiju:

„Disleksija je specifična teškoća učenja koja uglavnom utiče na razvoj pismenosti i jezičkih vještina koje su s njom povezane. Ona je prisutna od rođenja i njeni učinci trajaće čitav život. Obilježavaju je teškoće u fonološkoj obradi, brzom imenovanju, radnom pamćenju, brzom obradi i automatizaciji vještina koje nisu u skladu s ostalim kognitivnim sposobnostima pojedinca. Konvencionalne nastavne metode ne daju dobre rezultate, no posljedice se mogu ublažiti posebnim postupcima, uključujući i primjenu informacione tehnologije i podrške putem savjetovanja” (<http://www.bdadyslexia.org.uk>).

Učestalost disleksije

Tačan broj djece i odraslih koji imaju disleksiju je nepoznat, zbog činjenice da je mnogo djece procijenjeno prilično kasno i da ponekad razvijaju dobre strategije, što čini još težim za nastavnike i roditelje da razumiju probleme koje imaju. Ipak, Britansko udruženje za disleksiju procjenjuje da u zapadnom dijelu svijeta 10% djece ima specifične probleme, a oko 4 % ima ozbiljne teškoće.

U izvještaju Nacionalnog radnog tijela za disleksiju u Velikoj Britaniji navodi se da je učestalost disleksije u visokom obrazovanju između 1,2-1,5%. Samo 57% studenata s disleksijom je znalo da ima disleksiju u vrijeme njihovog upisa na fakultet. Na području Bosne i Hercegovine, Duranović i saradnici (2011) su proveli istraživanje i utvrdili učestalost teškoća čitanja od 3,23% među učenicima osnovne škole od trećeg do sedmog razreda.

Broj studenata s disleksijom koji upisuju fakultet se svake godine povećava. Singleton i saradnici (1999) vjeruje da su razlozi za navedeno sljedeći:

- Rana identifikacija djece s disleksijom;
- Organiziranje sistema podrške u visokom obrazovanju za studente s disleksijom;
- Veći pristup visokom obrazovanju.

U Velikoj Britaniji, od septembra 2002. godine, visokoškolske institucije su u obavezi da organiziraju odgovarajuća prilagođavanja za osobe s invaliditetom (uključujući i disleksiju) i da ih usklade s njihovim potrebama.

Studenti s disleksijom u visokom obrazovanju moraju biti procijenjeni od strane stručnjaka za disleksiju kako bi dokazali da imaju disleksiju. Procjenu vrši obučeni stručnjak sa iskustvom, a nakon procjene student može aplicirati i zahtijevati podršku univerziteta.

Najčešći znakovi disleksije kod odraslih

Studenti i odrasli s disleksijom mogu imati sljedeće teškoće:

- sporo čitanje s mnogo grešaka,
- izbjegavanje čitanja i pismenih zadataka,
- teškoće sumiranja informacija,
- teškoće odgovaranja na otvorena pitanja na testu,
- teškoće učenja stranog jezika,
- loše sposobnosti pamćenja,
- mogu biti veoma spori,
- usmjeravaju malo pažnje na detalje ili se previše fokusiraju na njih,
- mogu pogrešno pročitati informaciju,
- imaju neodgovarajući rječnik,
- neadekvatno znanje onoga što se pročitalo,
- poteškoće s planiranjem, organiziranjem vremena, materijala i zadataka.

Također, mogu:

- skrivati probleme u čitanju,
- biti kompetentni u oralnom jeziku,
- imati izvrsnu memoriju,
- biti prostorno talentirani, najčešće profesije su: inženjeri, arhitekta, dizajneri, umjetnici i obrtnici, matematičari, fizičari, ljekari (posebno hirurzi i ortopedi) i stomatolozi,
- biti intuitivni,
- biti poduzetnici.

Pritisak koji nosi studiranje može voditi ka visokom stepenu anksioznosti, a disleksija može izazvati veliki stres. Novi oblik studiranja može naglasiti teškoće koje su prethodno bile neprimijećene. Osobe s disleksijom drugačije obrađuju informacije, tako da okruženje u kojem uče može izazvati dodatni pritisak i kreirati anksioznost, posebno studentima koji su imali teškoće na nižim nivoima obrazovanja. Suočavanje s nedostatkom razumijevanja je stresno i frustrirajuće, a neki studenti se mogu ponašati i neprijateljski. To se može pogrešno protumačiti kao odraz ljutnje na sistem.

Osobe s disleksijom su često jako dobre u rješavanju problema. Ipak, potrebno im je omogućiti „prostor“ gdje bi to mogli napraviti. Studenti trebaju senzitivan pristup: priliku da govore, da znaju da ih slušate i razumijete.

Profil studenata s disleksijom

Različitost teškoća u procesiranju informacija i uticaj sekundarnih faktora, kao što su okruženje i samopouzdanje, značajno doprinose individualnom profilu studenata s disleksijom.

Profesori mogu susresti studente koji:

- imaju individualan obrazac teškoća, različite strategije učenja i emocionalne odgovore na probleme;
- imaju razvijen čitav niz kompenzatorskih strategija. Navedeno znači da je teško primijetiti teškoće s obzirom na dosta uloženog truda i vremena kako bi postigli uspjeh;
- nikada nisu bili procijenjeni od strane stručnjaka, imaju veoma malo informacija o prirodi vlastitih teškoća, ali imaju teškoće u situacijama kada se zahtijevaju vještine čitanja i pisanja i organizacijske vještine izvan prethodnog iskustva;
- pišu pismene zadatke koji ne reflektiraju njihove stvarne sposobnosti ili prirodu njihovih problema. Rad koji je dobro prezentiran može biti viđen kao dokaz da studentu nije potrebna pomoć i podrška. Rad ima dosta grešaka i nedosljednosti što može izgledati kao nemar ili pisanje u žurbi, a ustvari je to najbolji od nekoliko napisanih radova.

Naglasak je najčešće stavljen na pisani rad. Međutim, pisanje je samo jedan aspekt u čitavom rasponu teškoća, koje se mogu odnositi na:

- slušanje i pravljenje zabilješki tokom predavanja. Navedeno se može prevazići tako što će student snimati predavanja, pri čemu će se moći koncentrirati na predavanje i razumijevanje onoga što se predaje, a ne na pisanje;
- ograničena radna memorija, što rezultira da tekst čitaju nekoliko puta kako bi ga razumjeli i zapamtili. Navedeno se može prevazići dodatnim vremenom na ispitu;
- pisanje je značajno sporije, nedostaje automatiziranost, što doprinosi pravopisnim greškama i/ili izostavljanju riječi;
- teškoće u izgovoru višesložnih i/ili nepoznatih riječi;
- usporeno čitanje; izostavljanje riječi, problemi u razumijevanju pročitano i potreba za ponovljenim čitanjem. Navedeno se može prevazići dodatnim vremenom na ispitu;
- teškoće pri glasnom čitanju;
- pogrešno tumačenje ili prepisivanje kompleksnih napisanih ili izgovorenih instrukcija;
- teškoće pri ponavljanju riječi (izgovorenih ili napisanih); često odaju utisak nerazvijenog jezika u odnosu na kompleksnost ideja;
- pogrešna procjena vremena, vezano i za poštivanje rokova i za dnevnu rutinu;
- konfuzija u pogledu lijevo/desno, što vodi ka teškoćama u orijentaciji, npr. u biblioteci;
- zamor kao rezultat dodatne koncentracije i energije potrebne kako bi se zadovoljili zahtjevi visokog obrazovanja;
- teškoće sa osnovnom matematikom i statistikom. Navedeno je posebno izraženo kod studenata koji se susreću s matematičkim sadržajem unutar nematematičkih disciplina.

Teorije o disleksiji

Generalno je prihvaćeno da su teškoće povezane s disleksijom uzrokovane razvojnim abnormalnostima. Međutim, ne postoji konsenzus među ekspertima oko definicije disleksije, kao niti oko tačnog uzroka. Navešćemo različita mišljenja o disleksiji koja pokušavaju objasniti ovaj kompleksni problem.

Pristup pod nazivom „okvir kauzalnog modeliranja” (Frith, 1997), koji se široko koristi, navodi tri modela koja su korisna za bolje razumijevanje disleksije:

- biološki (genetika i neurologija),
- kognitivni (procesiranje informacija),
- bihevioralni (primarne karakteristike kao što su čitanje i pisanje).

Na bihevioralnom nivou ovi biološki i kognitivni faktori mogu rezultirati u teškoće sa: učenjem čitanja, fonološkim zadacima, imenovanjem, razvojem govora, ravnotežom, proračunom vremena, memorijom, spelovanjem, foničkim sposobnostima, detekcijom emocija.

Biološke teorije

Genetski faktori

Različiti istraživači su nastojali identificirati genetsku osnovu disleksije. Mnoga istraživanja su se fokusirala na nasljeđe subvještina čitanja i na lociranje gena za disleksiju na određenim hromozomima.

Jezička područja u mozgu

Rana istraživanja uključuju posmrtna istraživanja mozga kod osoba s disleksijom, posebno jezičkih područja, u odnosu na osobe bez disleksije.

Nove tehnologije kao što su pozitronska emisijska tomografija (PET) i magnetna rezonanca (MRI) omogućile su identificiranje razlika u strukturi mozga i drugačije aktiviranje procesa unutar mozga.

Mali mozak

Novija teorija navodi da razlika u strukturi ili disfunkcija malog mozga („stražnji mozak“, smatra se da je odgovoran za spretnost i automatičnost) nudi objašnjenje za sve manifestacije disleksije. Disleksija utiče na procesiranje govora, kao i procese generalne motorne kontrole uključujući procjenu vremena i ravnotežu. Informacije iz jezičkog područja mozga i magnocelularnih regiona mozga su procesuirane kroz mali mozak i slabosti u bilo kojem od ovih područja mogu dovesti do različitih tipova i stepena disleksije.

Magnocelularni/tranzijentni sistemi

Teškoće u čitanju i pisanju mogu biti rezultat teškoća u razvoju sistema brojnih neurona u mozgu koji su odgovorni za vremensko podešavanje senzornih i motoričkih događaja. Bilo koja slabost u vizuelnom magnocelularnom sistemu može voditi ka vizuelnoj konfuziji u redoslijedu slova i lošoj vizuelnoj memoriji pisane riječi. Ovdje, također, može biti auditivni ekvivalent koji je važan za upoznavanje s fonološkim zahtjevima čitanja. Slabost u ovom području može dovesti do teškoća u razlikovanju glasova.

Kognitivne teorije

Teškoće u fonološkom procesiranju

Iako se disleksija može manifestirati na različite načine, može postojati jedan uzrok: fonološki deficit. Neki istraživači navode da su teškoće u fonološkom procesiranju fundamentalne za disleksiju i mogu se pronaći kod svih osoba s disleksijom. Drugi istraživači prihvataju teoriju fonološkog deficita, ali vide fonološke probleme kao simptom disleksije, dok uzrok vezuju za samu strukturu mozga.

Vizuelne teškoće

Osobe s disleksijom mogu biti nesposobne da procesiraju brzu dolazeću senzornu informaciju na odgovarajući način, što objašnjava vizuelne teškoće, kao što je

nestabilan binokularni vid i nestabilna fiksacija za vrijeme čitanja. To može rezultirati vizuelnom konfuzijom redoslijeda slova, što onda vodi u lošu memoriju vizuelne forme riječi. Ipak, navedeno može biti simptom i dubljeg uzroka.

Temporalne teškoće ili teškoće u vremenskom proračunu

Fonološke, vizuelne ili motoričke teškoće mogu ukazivati na skrivene temporalne teškoće ili teškoće u vremenskom proračunu, prije nego na alternativno objašnjenje disleksije. Teškoće u vremenskom proračunu mogu, također, imati porijeklo u strukturi mozga.

Automatiziranost

Neki zadaci mogu biti manje automatski za osobe s disleksijom i zahtijevati više koncentracije i pažnje u odnosu na osobe koje nemaju disleksiju. Nedostatak automatiziranosti u osnovnim vještinama, kao što su čitanje i pisanje te računanje, ukazuje da osobe s disleksijom doživljavaju preopterećenje u procesiranju kada se od njih traži da izvrše novi ili kompleksan zadatak. Trebaće više prakse za bilo koju sposobnost prije nego što je automatiziraju. Ovo stanje se vezuje za razlike u strukturi malog mozga.

Radna memorija

Radna memorija se koristi za zadržavanje nove informacije u svijesti na kratko vrijeme, prije nego što bude odbačena ili prebačena u dugotrajnu memoriju. Neki teoretičari smatraju neefikasnu radnu memoriju kao ključni fundamentalni faktor za disleksiju.

Model „različitosti“

Veliki broj istraživača fokusira se na deficite povezane s disleksijom, što može biti i korisno ako se odnosi na kognitivne teškoće. Za razliku od deficita, ove razlike mogu omogućiti osobama s disleksijom da imaju određene jake strane, kao što su dobre konceptualne i kreativne sposobnosti mišljenja.

Socijalne interaktivne teorije

Socijalne interaktivne teorije se bave proučavanjem toga kako reakcije društva na disleksiju mogu uticati na invalidnost.

Pojedine socijalne vrijednosti koje utiču na disleksiju se odnose na:

- pogled na teškoće u učenju (posebno one koje uključuju teškoće u čitanju i pisanju) kao na deficit;
- vrednovanje uspjeha određenih formi čitanja i pisanja, a samim time i onih koji mogu usvojiti te forme za razliku od onih koji ne mogu;
- vezivanje uspjeha na području vještina čitanja i pisanja za inteligenciju i obrazovanost, te označavanje onih koji ne mogu usvojiti te vještine neinteligentnim ili neobrazovanim;
- ideje koje vezuju brzinu procesiranja informacija s inteligencijom, tako da se osobe koje ne procesiraju informacije dovoljno brzo kao drugi smatraju neinteligentnima;

- pretpostavke o primjetnom odlaganju na području kratkotrajne memorije i pristupu informacija te njihovo vezivanje za nedostatak inteligencije.

Ovaj model priznaje biološke i kognitivne razlike te značaj individualnog iskustva. Ipak, ukazuje i da društvena percepcija i vrijednosti efikasno tumače disleksiju kao invalidnost.

U čemu se teoretičari slažu?

Kognitivne razlike

Opće je prihvaćeno da je disleksija rezultat razlika u funkcioniranju mozga što vodi u kognitivne razlike u procesiranju informacija koje mozak prima od osjetila. Osoba s disleksijom i/ili diskalkulijom može imati teškoće u procesiranju informacija u manjem ili većem stepenu. U određenom kontekstu, kao što su čitanje i pisanje, ove razlike mogu biti onesposobljavajuće. Istraživači magnocelularnog sistema slažu se da generalni kognitivni deficit u vremenskom proračunu može naglasiti disleksiju i da navedeno može uticati na sve modalitete u mozgu (vizuelni, fonološki, ili motorički).

Procesiranje informacija

Kroz prepoznavanje značaja kognitivnih procesa, mnogi teoretičari zagovornici su intervencije koja eksplicitno naglašava procesiranje informacija.

Fiziološka osnova

Postoji saglasnost da manifestacije disleksije imaju fiziološku osnovu i da će buduća istraživanja mozga (korištenje MRI tehnika) biti korisna.

Teškoće fonološkog procesiranja

Prevladava mišljenje da su teškoće fonološkog procesiranja osnova za disleksiju i javljaju se kod svih osoba s disleksijom u manjem ili većem stepenu.

3. EMOCIONALNE I SOCIJALNE KARAKTERISTIKE

Mnoge osobe s disleksijom se smatraju "glupima", stoga je za njihovu motivaciju ključno da shvate da imaju specifične teškoće. Isto tako, za uspješno učenje važno je razviti vjeru u samoga sebe. Međutim, svijest i razumijevanje ne treba razvijati samo kod osobe s disleksijom, nego i kod roditelja i profesora, kao i drugih studenata, koji trebaju znati da osobe s disleksijom imaju specifične teškoće, te da se pomoć sastoji od iznalaženja načina za prevladavanje tih teškoća.

Osobe s disleksijom moraju prevazići nekoliko prepreka tokom svog života kako bi bile sposobne da ostvare svoje snove i postignu svoje ciljeve. Ako disleksija nije dijagnosticirana kod osobe mlađeg uzrasta, to kasnije može uticati na samopouzdanje pojedinca i sliku koju ima o samome sebi. Dokazano je da osobe kojima je dijagnosticirana disleksija uče bolje jer u tom slučaju su podučavani u skladu s preferiranim stilom učenja.

Ukoliko teškoće nisu dijagnosticirane na vrijeme, zbog čega je student godinama doživljavao neuspjeh u školi, to će značajno uticati na njegovo samopouzdanje. Anksioznost i frustracija utiču na to da student ima znanje, ali ga nije u stanju izraziti na način koji se pozitivno vrednuje. Samopouzdanje može bit narušeno tokom cijelog života unatoč usvojenoj vještini čitanja i pisanja.

U obrazovnom okruženju osobe s disleksijom se smatraju „lijenima i glupima“ i osjećaju da nema dovoljno razumijevanja u odnosu na prirodu njihovih teškoća. Također, osjećaju da njihovi roditelji nisu dovoljno informirani kako bi bili u stanju da im pomognu kod problema koje imaju u školi. Kao posljedica navedenog, na fakultetu su studenti s disleksijom nesigurni u svoje sposobnosti i mogu izbjegavati aktivno učešće na predavanju i vježbama.

U cilju pružanja podrške studentima s disleksijom, veoma je važno da akademsko osoblje bude upoznato s tim da student ima disleksiju, kako bi im se omogućio adekvatan pristup zbog mogućeg manjka samopouzdanja.

Socijalne i emocionalne teškoće

Brojni su slučajevi gdje su osobe označene zbog njihovog ponašanja, te su tako negativna obilježja česta kada disleksija nije dijagnosticirana. Ovo se dešava jer ljudi lako označe druge zbog njihovih reakcija, umjesto da pokušaju razmisliti o skrivenom uzroku takvog ponašanja.

Samopoštovanje

Svako ima vlastitu sliku o svojim slabim i jakim stranama, koja je rezultat pozitivnih i negativnih odgovora koje primamo od osoba koje su nam važne. Ideja koju imamo o nama samima i vrijednosti koje tome pripisujemo je naše samopoštovanje. Samopoštovanje je kreirano iz našeg iskustva i oblikuje se od najranijih godina našeg života.

Novija istraživanja su utvrdila visok procenat odraslih s disleksijom među prestupnicima. Procenat varira između 31% i 52% u zavisnosti od metoda koje su se

koristile. Ukoliko disleksija nije prepoznata, može preći u asocijalno ponašanje kao rezultat niskog samopoštovanja, socijalne isključenosti i neuspjeha u školi.

Kako se osobe s disleksijom osjećaju?

Anksioznost

Anksioznost je najčešći emocionalni simptom kod odraslih osoba s disleksijom. Osobe s disleksijom postaju plašljive zbog stalne frustracije i konfuzije u školi. Ova osjećanja su pogoršana nedosljednošću u pojavnosti disleksije. Budući da mogu predvidjeti neuspjeh, ulazak u nove situacije može biti izrazito frustrirajući.

Anksioznost uzrokuje izbjegavanje svega onoga što nas plaši. Disleksija nije izuzetak. Međutim, mnogi profesori i roditelji pogrešno tumače takvo ponašanje izbjegavanja i označavaju to kao lijenost. Ustvari, disleksija rezultira izbjegavanjem učešća u školskim aktivnostima, kao što su pisanje domaće zadaće, što je više vezano za anksioznost i zbunjenost nego za apatiju.

Ljtnja

Mnogi emocionalni problemi uzrokovani disleksijom rezultat su frustracija u školi ili različitim društvenim situacijama. Naučnici često navode da frustracija vodi ka ljutnji, što se jasno očituje kod osoba s disleksijom.

Uzroci ljutnje osoba s disleksijom su obično škola i profesori, iako su često ljuti i na svoje roditelje. Majke su najčešće te koje su izložene gnjevu djece s disleksijom.

Često u školi ne ispoljavaju ljutnju i mogu biti izrazito pasivni. Međutim, kada su u sigurnom okruženju doma, njihova snažna osjećanja doživljavaju erupciju i često su usmjerena na majke. Ovo je veoma frustrirajuće i zbunjujuće za roditelje koji očajno pokušavaju da pomognu svom djetetu.

Kako dolaze u doba adolescencije, društvo očekuje da postanu nezavisni. Tenzija između očekivanja nezavisnosti i naučenosti djeteta da bude ovisno uzrokuje velike unutrašnje konflikte. Adolescent s disleksijom najčešće ispoljava bijes i ljutnju upravo prema osobama o kojima je ovisan.

Zbog ovih faktora može biti teško roditeljima da pomognu tinejdžeru s disleksijom.

Slika o samome sebi

Kod osoba s disleksijom slika o samome sebi je veoma narušena. Frustracija i anksioznost su obično prisutni. Ako dijete doživi uspjeh u školi razvije pozitivna osjećanja o samome sebi i vjeru da može uspjeti u životu. Ukoliko doživi neuspjeh i frustraciju, uči da je inferioran u odnosu na druge i da njihov trud i nastojanje ne utiču na ono što se dešava. Umjesto osjećaja snage i produktivnosti, oni uče da okolina njih kontrolira. Osjećaju da nemaju snage i da su inkompetentni.

Istraživači su utvrdili da učenik, koji nema teškoća, nakon postignutog određenog uspjeha dobija dodatnu motivaciju za uspjehom. Kada ne uspije, kaže samome sebi da treba da se još jače trudi. Međutim, kada osoba s disleksijom uspije, ona svoj uspjeh pripisuje sreći. Kada ne uspije, jednostavno se smatra glupom.

Istraživanja su pokazala da se ova osjećanja inferiornosti razvijaju do 10. godine. Nakon ovog uzrasta jako je teško pomoći djetetu da razvije pozitivnu sliku o samome sebi. Ovo je veoma snažan argument za ranu intervenciju.

Depresija

Depresija je, također, česta komplikacija kod osoba s disleksijom. Iako mnoge osobe s disleksijom nemaju depresiju, djeca s ovim oblikom teškoća u učenju su u visokom riziku za doživljaj intenzivnih osjećanja tuge i boli. Osobe s disleksijom, vjerovatno zbog svog niskog samopoštovanja, se boje da ispolje svoju ljutnju i usmjere je na svoju okolinu, te je umjesto toga usmjeravaju na sebe.

I djeca i odrasli imaju tri slične karakteristike:

- Prvo, imaju tendenciju prema negativnom mišljenju o samome sebi, npr. negativna slika o samome sebi;
- Drugo, imaju tendenciju da gledaju na svijet iz negativnog aspekta. Manje su skloni da uživaju pozitivna iskustva u životu. Teško im je da se zabavljaju i uživaju;
- Na kraju, imaju teškoće da zamisle da će im se bilo šta pozitivno desiti u budućnosti.

Problemi u porodici

Disleksija ima ogroman uticaj na djetetovu porodicu. Međutim, s obzirom da je disleksija nevidljiv hendikep ovi učenici se često ne mogu predvidjeti.

Disleksija utiče na porodicu na različite načine. Jedan od najočitijih je suparništvo s braćom ili sestrama. Djeca koja nemaju disleksiju često osjećaju ljubomoru prema djetetu s disleksijom, kojima roditelji posvećuju više pažnje, vremena i novca. Ironično je to da dijete s disleksijom ne želi ovu pažnju. Stoga, navedeno može imati negativne posljedice na djecu bez teškoća u porodici.

Često se disleksija javlja kroz generacije u jednoj porodici. To znači da su možda jedan ili oba roditelja imali slične školske probleme. Kada je suočen s djetetom koje ima probleme u školi, roditelj s disleksijom može reagirati na jedan od dva načina. Oni mogu poreći postojanje disleksije i vjerovati da ako dijete bude više radilo može i uspjeti. Ili, roditelji mogu ponovo proživjeti svoje neuspjehe i frustracije kroz školsko iskustvo njihovog djeteta. To vraća snažne i zastrašujuće emocije, što može ometati odrasle u njihovoj ulozi roditelja i samom vaspitanju.

Kako roditelji i profesori mogu pomoći?

Neke osobe s disleksijom se nauče uspješno nositi sa svojim problemima u učenju, dok drugi ne. Osim faktora, kao što su inteligencija i socijalno-ekonomski status, i druge stvari utiču na disleksiju i šanse za uspjeh.

Prvo, u ranijoj dobi, neka djeca su bila mnogo podsticana i ohrabrivana. Drugo, neka osoba s disleksijom može naći prostor u kojem može uspjeti. Konačno, uspješne osobe s disleksijom, čini se, imaju razvijenu predanost da pomažu drugima.

I učitelji i roditelji trebaju ponuditi konzistentno ohrabrenje i podršku. Ohrabrenje uključuje najmanje četiri elementa.

Prvo, treba slušati dječije osjećaje. Strah, ljutnja i depresija su svakodnevni drugovi osoba s disleksijom, ali im njihove jezičke teškoće često otežavaju izražavanje svojih osjećaja. Stoga, odrasli im moraju pomoći i navesti ih da razgovaraju o svojim osjećanjima.

Nastavnici i roditelji moraju nagraditi trud, a ne samo "proizvod". Za osobe s disleksijom ocjene trebaju biti manje važne od samog napretka.

Kada se suočavaju s neprihvatljivim oblicima ponašanja odrasli ne smiju obeshrabriti osobu s disleksijom. Riječi poput "lijen" ili "nepopravljiv" mogu ozbiljno narušiti samopoštovanje.

Konačno, važno je pomoći studentima da postave realne ciljeve. Većina studenata s disleksijom postavlja perfekcionističke i nedostižne ciljeve. Pomažući im da postave dostižan cilj, profesori mogu promijeniti njihov ciklus neuspjeha.

Što je još važnije, dijete treba prepoznati i radovati se svojim uspjesima. Međutim, da bi to učinilo treba postići uspjeh u nekom području života. U nekim slučajevima, kod osoba s disleksijom prednosti su očite te je kod mnogih samopoštovanje nenarušeno i razvijano kroz uspjeh u atletici, umjetnosti ili mehanici. Međutim, kod nekih osoba s disleksijom prednosti su često suptilnije i manje očite. Roditelji i nastavnici trebaju naći načina da povežu interese djeteta sa zahtjevima stvarnog života.

Konačno, mnoge uspješne odrasle osobe s disleksijom se nose s vlastitim bolom tako što pomažu drugima. Oni mogu volontirati u dobrotorne svrhe ili odabrati zvanja koja zahtijevaju empatiju i socijalnu savjest. Ova iskustva pomažu osobama s disleksijom da imaju više pozitivnih osjećanja o sebi i da se učinkovitije nose s svojim bolom i frustracijama.

4. PROCJENA I PROCES IDENTIFIKACIJE

Veoma je važno da se teškoće studenta identificiraju što je moguće ranije, kako bi se osigurala odgovarajuća podrška i inkluzivno okruženje.

Cilj procjene je:

- utvrditi je li disleksija razlog potencijalnih teškoća,
- prepoznati jake i slabe strane studenta.

Cilj procjene nije napisati dijagnozu. Ne prepoznavamo znakove disleksije da bi nekog obilježili, nego da bi olakšali toj osobi i nastavniku postizanje boljih rezultata učenja.

Prepoznavanje studenata s disleksijom

Za procjenu disleksije koriste se razni upitnici i testovi. Upitnici pružaju mogućnost brze procjene nekih zadataka koje inače nije lako izmjeriti. To je oblik samoprocjene i zahtijeva introspekciju sa svim prednostima i nedostacima.

Testovi mjere sposobnost, manje su subjektivni, ali daju samo ograničene informacije. Procijeniti možemo samo par određenih područja, a ne cijelu osobu. Koristeći upitnik i test zajedno dobijamo podatke koji su dovoljni za prepoznavanje disleksije i oblikovanje tretmana.

Identificiranje studenata s disleksijom

Identifikacija studenata s disleksijom bi se trebala provoditi na sljedeći način:

1. Prilikom upisa na fakultet studenti se samoidentificiraju putem univerzitetskih identifikacijskih obrazaca.
2. Procjenu će provoditi kvalificirani logoped.
3. Prilikom upisa, svi studenti, svih godina studija, se pozivaju da ispune obrazac u kojem trebaju navesti da li imaju određene teškoće u učenju, o čemu je naknadno obaviješten tutor. Ova informacija je strogo povjerljiva. Nakon toga slijedi intervju sa osobljem fakulteta i Ured za podršku koji će omogućiti da se osigura odgovarajući vid podrške za studente s disleksijom u slučaju da se utvrdi da postoji potreba za podrškom.
4. Odgovornost fakulteta biće da organizira posebnu podršku i prilagodbe za studente s disleksijom.

Postupci procjene

Okolnosti procjene često mogu uticati na rezultat. Da bi dobili što tačniji rezultat, potrebno je osigurati mirno okruženje u kojem će se osoba moći usmjeriti na dati zadatak. To znači da bi procjenu trebalo doživljavati kao sredstvo prikupljanja informacija, a ne kao test.

U slučaju kada se procjena odvija preko računara, neophodno je da računar ima dovoljno kapaciteta za provođenje zadataka, te da ga ispitanici znaju koristiti. U slučaju procjene putem interneta, važno je da je ona dovoljno brza i pouzdana.

Proces procjene treba biti ugrađen unutar sistema koji je dizajniran na način da pruža podršku pojedincu koji ima disleksiju, te treba biti prepoznat kao prva faza ka ostvarivanju cilja, a cilj je uspješna podrška. Ukoliko procijenimo da neko ima disleksiju, ta osoba dobija obilježje. Ono glasi „ova osoba je disleksičar“. Samo obilježje nije od velike koristi s obzirom da nam ne ukazuje kako da pomognemo toj osobi. Zapravo, obilježje "disleksičar" nam ne govori kako da podučavamo i koju vrstu podrške da pružimo toj osobi.

Mnogi smatraju da je proces procjene vezan isključivo za vještine čitanja i pisanja. Međutim, ako zaista želimo razumjeti osobu koja ima disleksiju i ponuditi joj podršku koja joj pruža priliku da pokaže svoje sposobnosti, moramo to posmatrati u široj perspektivi.

Ovo ne znači da opis disleksije mora biti modificiran kako bi bio inkluzivniji. Jednostavno ukazuje na to da čitanje i pisanje utiču na druga područja, i da teškoće na području kognitivnih vještina, koje su uzrokovane teškoćama čitanja i pisanja, također, utiču i na druge vještine, posebno one koje su bitne u školi.

U slučaju da je „dijagnoza disleksije“ postavljena nekvalitetno, osoba može dobiti pomoć koja ne samo da je beskorisna, nego može biti i štetna, ako ne direktno, ono barem emocionalno, jer se njen neuspjeh i dalje nastavlja.

Profiler – test u elektronskoj formi

Test u elektronskoj formi je pripremljen u okviru EU Tempus projekta „Identifikacija i podrška za studente s disleksijom u visokom obrazovanju“ zajedničkim radom partnera u projektu tokom 2009. i 2010. godine. Englesku verziju testa su pripremili Eva Gyarmathy i Ian Smythe. Test za bosanski jezik je prilagodila Mirela Duranović.

Bosnian iSheds Profiler

Dobro došli u Profiler

Molim vas upišite

Ime*

Datum rođenja

Kliknite ovdje ako vam je prethodno dijagnosticirana disleksija

Instrukcije

Postupci procjene uključuju:

1. Upitnik;
2. Test čitanja;
3. Test pisanja;
4. Razlikovanje glasova;
5. Auditivno pamćenje;
6. Vizuelno-prostorne zadatke;
7. Test lažnih riječi.

Svaki zadatak počinje detaljnim uputama. Ispitanik može poslušati upute tako da odabere znak zvučnika na računaru.

Nakon završetka svakog zadatka, ispitanik nastavlja odabirom „dalje“. Ne postoji mogućnost vraćanja na prijašnji zadatak, ali ispitanik može ponovo započeti cijelo testiranje.

1. Upitnik

Upitnik omogućava opći uvid u karakteristike ispitanika. Važno je dati tačne odgovore kako bi se dobila stvarna slika o sposobnostima pojedinca. Ukoliko se prilikom popunjavanja upitnika da najviše odgovora „da“, potrebno je izvršiti dodatnu detaljnu procjenu.

2. Čitanje smislenih i besmislenih riječi

Ovaj test ispituje čitanje riječi. Može odrediti brzinu čitanja. Ukoliko osoba ima problema u ovom području, moguće je da ima teži oblik disleksije.

3. Test pisanja

U pisanju se i u odrasloj dobi mogu vidjeti simptomi disleksije. Osobe s disleksijom koje dobro čitaju, mogu imati značajnih problema s pisanjem i stoga imati problema u školovanju.

Drugi dio testa uključuje pisanje besmislenih riječi. Ovaj zadatak procjenjuje fonološku svjesnost i pokazuje nivo uspostavljenosti veze slova i glasa. Pruža i informacije o sposobnosti prepoznavanja glasova.

4. Razlikovanje glasova

Čak i manje teškoće u razlikovanju glasova mogu usporiti čitanje i otežati razumijevanje pročitanog. One osobe koje sporije prepoznaju riječi neće biti u mogućnosti uspješno pratiti razgovore. Zadatak diskriminacije glasova pruža informacije o ovoj sposobnosti.

5. Auditivno pamćenje

Ovaj zadatak može procjenjivati sekvencijalno pamćenje i funkciju pažnje. Osobe s disleksijom nerijetko su bolje u istovremenoj obradi, dok imaju teškoće u sekvencijalnoj obradi.

Nedostaci u sekvencijalnoj obradi nisu razlog samo teškoća vezanih uz školovanje. Zbog teškoća u sekvencijalnoj obradi mogući su problemi u praćenju razgovora. To znači da ove osobe neće biti u mogućnosti dobro pratiti predavanja i razgovore, a rezultat toga biće vidljiv i u mnogim drugim područjima.

6. Vizuelno-prostorni zadaci

Mnoge osobe s disleksijom mogu dobro prepoznavati vizuelne cjeline. Ova sposobnost se može pokazati na ovom zadatku. Istovremeno, one osobe koje imaju teškoće s prostornom orijentacijom, postižu slabije rezultate na ovom zadatku. To pokazuje da postoje mnogi uzroci disleksije. Neke osobe s disleksijom biće u nekim područjima uspješnije (čak i od osoba koje nemaju disleksiju), dok će u drugim zadacima pokazivati značajne teškoće.

7. Test lažnih riječi

Disleksija je jezički utemeljen poremećaj koji otežava odabir odgovarajuće riječi u mnoštvu ponuđenih sličnih riječi. Također, osobe s disleksijom imaju teškoće u vizuelnom razlikovanju oblika, analizi i sintezi vizuelnih podražaja.

Ovaj zadatak procjenjuje sposobnost odabira riječi koja ne postoji u našem jeziku među ponuđene četiri slične riječi, što je osobito težak zadatak ako uzmemo u obzir teškoće koje leže u osnovi disleksije.

Prepoznavanje, vrednovanje i korist

Cilj ove procjene je pronaći jake i slabe strane. U ovoj je procjeni bitno da se ispitivanja provedu na određenom području i pruže informacije o tom području. Nije moguće znati je li se osoba u trenutku procjene pokazala u najboljem ili najlošijem svjetlu. Ono što pojedina osoba postigne na pojedinom području je onaj nivo koji ta osoba može postići u tom trenutku, no moguće je da u drugoj procjeni ostvari bolje rezultate.

Rezultati se mogu koristiti za dobivanje podrške i pomoći. Mogu pomoći u određivanju situacija koje su teške te određivanju metoda učenja koje su korisne u tim situacijama. Na osnovu toga može se oblikovati efikasna podrška.

Test za otkrivanje disleksije kod odraslih – Profiler

U nastavku navodimo Profiler, test koji ne mora biti primijenjen elektronski, nego može biti primijenjen i u direktnom logopedskom radu.

1. Upitnik za odrasle

Odgovorite na sljedeća pitanja tako što ćete odabrati jedan od navedenih odgovora:

- rijetko ili nikad
- ponekad
- često
- većinu vremena

ili

- vrlo lagano
- lagano
- teško
- vrlo teško

Zamjenjujete li vizuelno slične riječi kao: rad - dar / bar - par/ dob - bod?

Izgubite li se ponekad u tekstu ili ne možete pronaći odgovarajući red dok čitate?

Zamjenjujete li nazive predmeta, npr. knjiga i sveska?

Imate li teškoća u određivanju šta je lijevo, a šta desno?

Je li vam zbunjujuće snalaziti se na karti ili pronaći put u nepoznatom okruženju?

Čitate li nekoliko puta dijelove teksta kako biste razumjeli sadržaj?

Zbunite li se kada dobijete nekoliko uputa za redom?

Činite li greške kada bilježite poruke primljene telefonom?

Je li vam teško pronaći prave riječi kada želite nešto reći?

Dosjetite li se kreativnih rješenja problema?

Je li vam teško podijeliti riječi na glasove kao npr. u riječi transkripcija?

Je li vam pri pisanju teško organizirati misli i zapisati na papir?

Jeste li lako naučili tablicu množenja?

Možete li lako redom nabrojati glasove abecede?

Čini li vam se teško čitati naglas?

2. Pisanje

Ovaj zadatak se odnosi na pisanje. Napišite riječi koje ćete čuti: najprije će biti izgovorene u rečenicama, a zatim ćete čuti riječ koju trebate napisati. Trebate napisati samo tu riječ. Slušajte pažljivo i pokušajte je napisati ispravno.

(1) Danas je sunčan dan.

Napišite: sunčan.

(2) Život brzo prolazi.

Napišite: prolazi.

3) Narcisoidnost je bolest.

Napišite: narcisoidnost.

(4) Kolibri je najmanja ptica na svijetu.

Napišite: kolibri.

(5) Treba podsticati žene da se bave politikom.

Napišite: podsticati.

(6) Fudbal je ekipni sport s loptom.

Napišite: loptom.

(7) U svakoj zemlji predsjednik je najštićenija osoba.

Napišite: predsjednik

(8) Vanjska ljepota je manifestacija naše unutrašnje ljepote .

Napišite: manifestacija.

(9) Nikad više ne smijemo podcijeniti protivnika.

Napišite: podcijeniti.

(10) Prije degustacije piva ne treba jesti jako začinjenu i masnu hranu.

Napišite: degustacije.

3. Pisanje besmislenih riječi

Riječi koje trebate napisati su besmislene riječi i nisu vam poznate. Zadatak je napisati ih tačno onako kako ih čujete.

1) Dokreb je napustio našu zemlju.

Napišite: dokreb.

2) Praznik ima sinolbičko značenje.

Napišite: sinolbičko.

3) Korov je biljka koja knimoklo raste tamo gdje nije poželjna.

Napišite: knimoklo.

- 4) Tasodioka je prekrivena zelenom planinskom travom.
Napišite: tasodioka
- 5) Culapcoran je vrsta keramike, izrazito cijenjena zbog svoje ljepote i važnosti.
Napišite: culapcoran.

4. Razlikovanje glasova

Čućete parove riječi. Neće vam sve riječi biti poznate, no o tome ne morate brinuti. Vaš je zadatak da odgovorite ISTO ako su dvije riječi koje čujete iste ili RAZLIČITO ako su dvije riječi koje čujete različite

BAS – PAS
SAT – SAD
ZET – ZET
KOS – KAS
BITI – PITI
BOS – BOS
POD – BOD
DAN – DAN
ŠAV – SAV
ZUB – ZUB
SLAB – SLAP
NADA – MADA
ZOVA – SOVA
MED – MED
DRAG – TRAG
GORA – KORA
SIMA – ZIMA
TEG – TEG
DUGA – TUGA
BRAK – MRAK

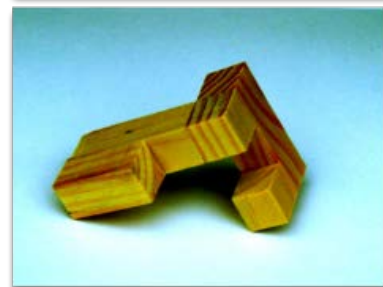
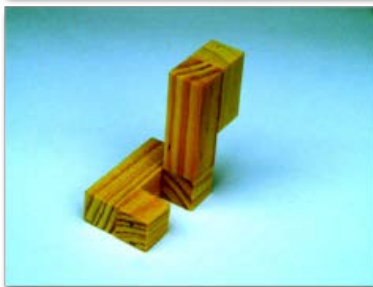
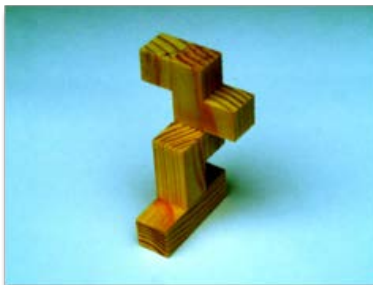
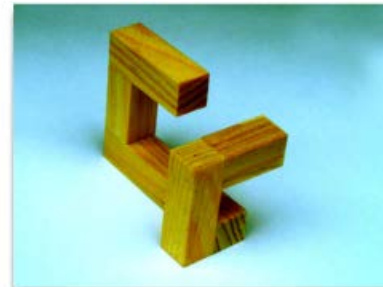
5. Auditivno pamćenje

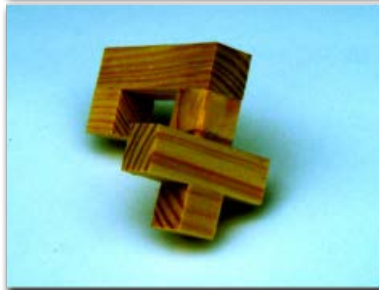
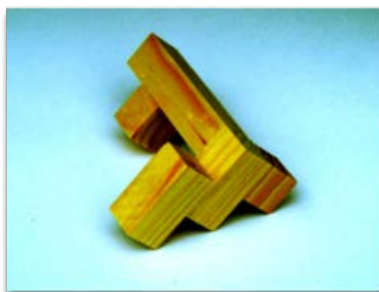
Poslušaćete niz brojeva. Ponovite brojeve koje ste čuli, ali obrnutim redom. Drugim riječima, ako su izrečeni brojevi 3, 4 trebate napisati 4, 3. Niz brojeva će biti sve duži. Ne brinite ukoliko ne možete tačno poredati brojeve, samo ih izgovorite onako kako se možete sjetiti.

- 5 2
- 8 1
- 5 2 9
- 8 6 3
- 5 1 3 6
- 2 6 1 9
- 4 9 3 6 5
- 8 7 4 1 5

6. Vizuelno-prostorni zadaci

Predstavljene su dvije slike koje pokazuju isti objekat prikazan iz različitih uglova ili su prikazani različiti objekti. Zadatak je procijeniti da li su objekti isti ili različiti.

7. Test lažnih riječi

Zaokružite riječ koja nije prava:

• brak   mrak   krak   drak

• trag   vrag   krag   prag

• konac   korac   lovac   novac

• napad   nerad   nikad   nokad

• sjaj   sjaji   sjajno   sjajen

• maska   daska   kaska   taska

• dobiti   probiti   kobiti   roditi

• proboj   Dobjoj   naboj   roboj

• boraviti   tovirati   dobaviti   nabaviti

• usadanje   ukidanje   ubijanje   umivanje

• rudavanje   dodavanje   usvajanje   predavanje

• fiziologija   geologija   ginekologija   pariologija

Naravno, to nije konačan odgovor. Za detaljnu procjenu i tačan odgovor na navedeno pitanje potrebno je da se obratite logopedu, ali navedeno vam može pomoći da bolje razumijete sami sebe i vaše teškoće, ukoliko ih imate, pogotovo ako ste pažljivo razmislili o pitanjima i njihovim implikacijama.

Liste provjere

Liste provjere mogu biti vrlo korisne za *skrining* osoba s disleksijom. To znači da one ne osiguravaju dokaz da osoba ima disleksiju, nego su dobar indikator da određene osobe trebaju biti upućene na detaljnu procjenu. Međutim, iako nisu detaljne, često se iz ovih listi mogu dobiti vrlo značajne informacije, koje se odnose na spoznaju o tome da bi određena osoba mogla imati disleksiju, te prepoznavanje područja u kojima određena osoba ima teškoće. Također, mogu osigurati i osnovne informacije za razgovor između roditelja i nastavnika radi utvrđivanja aktivnosti koje bi se mogle sprovesti na kratkoročnom i dugoročnom planu.

Navešćemo listu provjere koju su razvili Smythe i Everatt (2001). Zasniva se na odgovorima velikoga broja odraslih osoba s disleksijom i onih koji nemaju disleksiju. Svako pitanje ima određenu težinu, što znači da su neka pitanja važnija od ostalih.

1. Zamjenjujete li vizuelno slične riječi kao "bas" i "pas"?

- Rijetko (3)
- Ponekad (6)
- Često (9)
- Vrlo često (12)

2. Izgubite li mjesto ili red dok čitate?

- Rijetko (2)
- Povremeno (4)
- Često (6)
- Vrlo često (8)

3. Zamjenjujete li imena predmeta, na primjer sto umjesto stolica?

- Rijetko (1)
- Ponekad (2)
- Često (3)
- Vrlo često (4)

4. Imate li problema u određivanju lijevo i desno?

- Rijetko (1)
- Ponekad (2)
- Često (3)
- Vrlo često (4)

5. Zbunjuje li vas čitanje karte ili pronalaženje puta u nepoznatom okruženju?

- Rijetko (1)
- Ponekad (2)
- Često (3)
- Vrlo često (4)

6. Čitate li nekoliko puta odlomke kako biste ih razumjeli?

- Rijetko (1)
- Ponekad (2)
- Često (3)
- Vrlo često (4)

7. Jeste li zbunjeni kada istovremeno dobijete nekoliko uputa?

- Rijetko (1)
 Ponekad (2)
 Često (3)
 Vrlo često (4)

8. Griješite li kada zapisujete telefonske poruke?

- Rijetko (1)
 Ponekad (2)
 Često (3)
 Vrlo često (4)

9. Je li vam teško pronaći pravu riječ kada nešto želite reći?

- Rijetko (1)
 Ponekad (2)
 Često (3)
 Vrlo često (4)

10. Koliko često dajete kreativna rješenja problema?

- Rijetko (1)
 Ponekad (2)
 Često (3)
 Vrlo često (4)

11. Koliko vam je teško izdvojiti glasove u riječima kao što je npr. i-z-d-r-ž-lj-i-v-o-s-t?

- Lagano (3)
 Ne baš lagano (6)
 Teško (9)
 Vrlo teško (12)

12. Kako organizirate i pretvarate misli u rečenice dok pišete neki tekst?

- Lagano (2)
 Ne baš lagano (4)
 Teško (6)
 Vrlo teško (8)

13. Jeste li lako naučili tablicu množenja?

- Lagano (2)
 Ne baš lagano (4)
 Teško (6)
 Vrlo teško (8)

14. Je li vam bilo lagano izrecitirati abecedu?

- Lagano (1)
 Ne baš lagano (2)
 Teško (3)
 Vrlo teško (4)

15. Kako vam je čitati naglas?

- Lagano (1)
 Ne baš lagano (2)
 Teško (3)
 Jako teško (4)
 Sada dodajte ukupni zbir.

Rezultati:

Manje od 45 - u skladu s rezultatima onih koji nemaju disleksiju:

Obratite pažnju na izraz "...u skladu sa..." To znači da su rezultat manji od 45 postizali oni koji su učestvovali u istraživanju i kojima je procijenjeno da nemaju disleksiju. To ne znači da nemate disleksiju ukoliko je vaš rezultat manji od 45 bodova. Možda ste razvili kompenzacijske strategije da biste olakšali svoje teškoće.

45-60 - pokazuje znakove u skladu s blagom disleksijom:

To znači da oni koji su bili uključeni u istraživanje i kod kojih je procijenjeno da imaju blagi oblik disleksije postižu rezultat između 45 i 60 bodova.

Više od 60 – u skladu s umjerenom ili teškom disleksijom:

Istraživanja pokazuju da oni čiji je rezultat na ovom upitniku veći od 60 bodova imaju teški oblik disleksije.

5. STRUČNA POMOĆ I PODRŠKA

Studenti s disleksijom ne žele imati prednost u odnosu na druge studente, oni jednostavno žele jednak pristup obrazovanju u skladu sa svojim stvarnim sposobnostima koristeći pri tome svoje stvarne potencijale. Multisenzorne metode učenja koje uključuju simultanu, vizuelnu, auditivnu i kinestetičku memoriju mogu biti od koristi za studente s disleksijom. Multisenzorna metoda nije korisna samo za studente s teškoćama u učenju, nego se njihovom primjenom poboljšava iskustvo u učenju kod svih studenata i stvara ugodno okruženje učenja.

Disleksija je sindrom kod kojeg neće svi studenti pokazati istu vrstu teškoća. Većina studenata je razvila određene kompenzacijske strategije kako bi poboljšali svoj akademski uspjeh. Međutim, multisenzorne metode podučavanja i prezentiranja materijala su pokazale značajan uspjeh i mogu pomoći svim studentima da uče puno efikasnije.

Lokalna podrška

Osim u Uredu za podršku na vašem Univerzitetu, možete potražiti i pomoć logopeda u najbližem domu zdravlja ili klinici. U Bosni i Hercegovini najbolje mjesto za podršku je Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli. Također, možete se obratiti za pomoć i podršku i Udruženju za disleksiju u Tuzli i Udruženju disleksičara u Banjaluci.

Morate poznavati svoja prava

Prava osoba s disleksijom u razvijenim zemljama postoje u mnogim zakonskim oblicima. Međutim, to nije slučaj i na Univerzitetima u našoj zemlji, gdje su specifična prava studenata s disleksijom priznata samo na nekim visokoškolskim institucijama.

Tako, na primjer, na Univerzitetu u Tuzli, u dokumentu „Pravila studiranja na I ciklusu studija“, član 13, navodi se: „Studentu koji ima status studenta s posebnim potrebama, kao i studenta s disleksijom, može se odobriti savladavanje studijskog programa pod posebnim uslovima, koje utvrđuje Senat Univerziteta na prijedlog Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta“.

U dokumentu „Pravila o načinu polaganja ispita i ocjenjivanju studenata“, član 16, navodi se: „Svaki pisani rad treba biti ocijenjen u skladu sa specifičnim obilježjima i potrebama studenata s posebnim potrebama, kao i studenata s disleksijom“.

Organiziranje predavanja

Studenti s disleksijom najbolje uče ukoliko je predavanje:

- multisenzorno – omogućava korištenje svih puteva u mozgu, uključujući i vizuelno i auditivno,
- sistematsko/sekvencijalno – strukturirano učenje tako da student može graditi svoje vještine postepeno i na logičan način,
- kumulativno – podučavanje omogućava studentu da poveže novo znanje s prethodnim,
- omogućava ponavljanje kako bi se kompenzirale teškoće na području kratkotrajne memorije i pomoglo u uspostavljanju automatizama,
- kognitivne prirode i ohrabruje studenta da razmišlja o problemu i učestvuje u rješavanju problema i razvija vještine kritičkog mišljenja,

- relevantno – koristi primjere i povezuje ih direktno s materijalom koji se proučava.

Student može poboljšati svoje sposobnosti tako što:

- unapređuje rječnik sve do automatskog nivoa,
- stavlja informacije u grafikone, dijagrame i slikovne oblike,
- grupira, kategorizira podatke,
- dodatno uči, čak i kada je informacija poznata student bi trebao nastaviti to učiti kako bi kompenzirao teškoće na području kratkotrajne memorije,
- povezuje nove informacije sa osnovnim znanjem koje već posjeduje.

Nastavni materijali

Studentima s disleksijom trebalo bi biti dozvoljeno da snimaju predavanja bez dodatnih odobrenja.

Ured za podršku daje uputstva fakultetima ukoliko student treba posebne resurse (npr. na kasetu snimiti svoje odgovore, koristiti laptop ili pomoć asistenta koji će zapisati usmenu prezentaciju koju student izloži). Studenti bi unaprijed trebali obavijestiti profesora da će koristiti opremu za snimanje.

Ispiti

Sljedeće se odnosi samo na studente kod kojih je dijagnosticirana disleksija od strane Ureda za podršku:

1. Svaki pisani rad predat na ocjenu treba biti ocijenjen u skladu sa specifičnim potrebama studenata s disleksijom.
2. Studenti imaju pravo da stave naljepnicu na prvu stranu njihovog testa i to će biti znak za profesora da bi rad trebao biti ocijenjen u skladu sa specifičnim potrebama studenata s disleksijom.
3. Profesori bi trebali ocjenjivati u skladu sa sljedećim smjernicama:
Kada ocjenjuju radove studenata s disleksijom profesori se trebaju usredotočiti na jasnoću argumenta, a ne na način izražavanja, zanemarivati pravopisne i gramatičke greške, dok sama komunikacija mora biti djelotvorna. Da bi akademski standardi bili zaštićeni, ne smije se dozvoliti pismeno izražavanje kojim bi se razumljivost napisanog dovela u pitanje.
4. Studentima s disleksijom treba omogućiti 25% dodatnog vremena na ispitima i testovima (uključujući i praktične vježbe).
5. Treba procijeniti stvarno znanje studenata s disleksijom, a ocjene trebaju odražavati da li student poznaje suštinu teme koja je trebala biti obrađena. Ne treba kažnjavati pravopisne, gramatičke greške i greške u upotrebi interpunkcija. Međutim, ako je pravopis od ključne važnosti, npr. prilikom učenja stranog jezika, onda bi trebalo kazniti greške.
6. Slični brojevi mogu biti napisani na pogrešan način, posebno kada se računanje proteže na više od jedne stranice, te bi navedeno trebalo uzeti u obzir.

Preporuke za podršku

Centar za podršku mora osigurati tutora koji će individualno raditi sa studentom s disleksijom, a način rada će zavisiti od izvještaja logopeda.

Preporuke bazirane na izvještaju/nalazu logopeda, mogu uključivati podršku za:

- vještine i strategije čitanja,
- pravljenje zabilješki,
- tehnike učenja i ponavljanja,
- tehnike ispitivanja,
- organizaciju vremena i organizacione sposobnosti,
- vještine slušanja,
- planiranje eseja,
- pisanje eseja, strukturu i organizaciju,
- usmene prezentacije: individualne i/ili grupne,
- korištenje računara za obradu teksta,
- vještine pronalaženja informacija i korištenje referenci.

Procedure

- Ured za podršku će poduzeti sve u vezi dijagnosticiranja studenata koji smatraju da imaju disleksiju.
- Ured za podršku će obavijestiti fakultet ukoliko se utvrdi da student ima disleksiju.
- Fakultet će napraviti niz naljepnica koje će se štampati u onom broju koliko je potrebno i koliko ima studenata s disleksijom uz sljedeću izjavu: "Ovo je student koji ima disleksiju. Molimo pogledajte smjernice o načinu ocjenjivanja studenata s disleksijom".
- Na studentu je odgovornost da stavi naljepnicu na svoj pismeni rad.
- Ured za podršku će obavijestiti prodekana za nastavu i studentska pitanja, da li je studentu potrebno dodatno vrijeme na ispitu.
- Ako studenti žele da se njihovi pismeni radovi obilježe kao radovi studenta s disleksijom, trebali bi kontaktirati Studentski centar za podršku.
- Ukoliko student izabere da ne radi po programu studenata s disleksijom, onda se neće tolerirati greške u gramatici, pravopisu ili upotrebi interpunkcijskih znakova.
- Podatak da student ima disleksiju mora biti strogo povjerljiv.

Predavanja

- Studenti s disleksijom imaju dosta koristi od ponavljanja i utvrđivanja gradiva, tako da je korisno da se napravi pregled onoga što će se predavati na početku predavanja, kao i pregled sadržaja svake lekcije na kraju svakog predavanja.
- Dopustiti studentima da snimaju predavanje (audio snimak).
- Unaprijed omogućiti dostupnost materijala koji će se predavati odnosno omogućiti da su materijali dostupni na internetu. Studentima s disleksijom je teško da slušaju i pišu simultano.
- U PowerPoint-u ne praviti previše popunjene slajdove. Koristiti boje koje prave jasan kontrast, na primjer, taman tekst na svijetloj podlozi ili svijetla slova na tamnoj pozadini, kada se projektuju slajdovi u PowerPointu (jasnoća materijala koji se prezentiraju, također, pomaže studentima sa oštećenjem vida).
- Koristiti dijagrame i mape uma kada je to moguće.
- Koristiti veći razmak među redovima i podnaslove kada je to moguće.
- Koristiti "jednostavna" slova kao što su "Arial" ili "Comic Sans". Međutim, postoje i situacije kada ova slova nisu odgovarajuća (npr. u matematici - sličnost između broja 1 i malog slova l).

- Kada čitaju, neki studenti se mogu vraćati na već pročitani red, preskakati redove, tj. izostavljati jedan ili više redova. Da bi se pomoglo studentima, preporučuju se materijali s opcijom gdje je tekst poravnat samo s lijeve strane omogućavajući im da se lakše snađu.
- Napisati nove stručne termine na tabli.
- Korištenje krem papira za pravljenje brošura prilikom čega se smanjuje odsjaj prilikom čitanja.
- Sve lekcije koje treba pročitati daće se unaprijed.

Praktična nastava – laboratorijske vježbe

- Studenti s disleksijom trebaju puno više vremena da nešto pročitaju od ostalih studenata. Gusto pisan tekst će usporiti njihovo čitanje. Podjela instrukcija i njihovo numeriranje je često od pomoći.
- Davanje dodatnog vremena studentima s disleksijom pomoći će u učenju.
- Ako praktična nastava uključuje snimljene zabilješke ili intervju, na primjer, na odsjecima stranih jezika, studenti s disleksijom će trebati više vremena da naprave zabilješke.

Seminarski rad

Profesor može rokove (za ispite, seminarske) produžiti za vremenski period od 25%. Na primjer ako je zadatak potrebno završiti za 10 sedmica, dodatni vremenski period će iznositi još 2,5 sedmice. Međutim, produženje ne smije biti preko dozvoljenih 25%. Ispitivač ne bi trebao komentirati pravopisne i gramatičke greške. Zadatak treba ocijeniti s naglaskom na sadržaj, ideje i kritičko mišljenje.

Ocjenjivanje pismenog rada i pismenih ispita

1. Svrha ocjenjivanja pismenog rada studenata s disleksijom jeste da se izbjegne kažnjavanje za pravopisne, gramatičke greške i greške u upotrebi interpunkcija.
2. Cilj je utvrditi da li je ostvaren cilj učenja kroz odgovor koji je student dao. Ocijeniti rad s namjerom davanja pozitivnih bodova za postignuće studenta u ispunjavanju ciljeva učenja fokusirajući se na sadržaj i razumijevanje teme, a ne na pisanje. Brzo čitanje studentovog rada ponekad može povećati sposobnost da se usredotočite na sadržaj, a ne na greške.
3. Nije potrebno da ispravljate pravopisne i gramatičke greške u pismenom radu studenta. Međutim, ako pravopisne i gramatičke greške i greške u upotrebi interpunkcija značajno umanjuju sadržaj rada, potrebno je napraviti neophodne korekcije u odnosu na pravopis, gramatiku i upotrebu interpunkcijskih znakova. Za ove korekcije najbolje je koristiti običnu olovku. Da bi se izbjeglo pretjerano naglašavanje grešaka, ispravljaju se samo greške koje se često ponavljaju u određenom dijelu rada.
4. Označite rad studenta korištenjem različitih boja bez kažnjavanja za greške koje su ispravljene običnom olovkom.
5. Napišite komentar na rad koji je predao student s disleksijom.
6. Gramatičke konstrukcije ili određeni stil pismenog izražavanja mogu onemogućiti da shvatimo ideju koju je student želio saopštiti. U tim slučajevima, odlučiti da li se naznačeni sadržaj može razumjeti i dati ocjenu u skladu s tim.

7. U slučaju da student s disleksijom i dalje značajno zaostaje unatoč gore navedenim pogodnostima, odrediti alternativne metode procjene. Student može razgovarati o ovom pitanju sa osobom za podršku koja će u saradnji s profesorom postići odgovarajući dogovor. Uzeće se u obzir individualne karakteristike studenta s disleksijom, ali i očuvanje akademskih standarda.

Povratne informacije za pismene zadatke i pismene ispite

1. Prilikom davanja pisanih povratnih informacija treba biti obazriv kako bi se izbjeglo narušavanje studentovog samopoštovanja. Studenti s disleksijom mogu biti osjetljivi na bilo koju kritiku i shvatiti ocjenu njihovog pisanog rada kao podcjenjivanje i negativna povratna informacija, što može biti više stresno od stvarne ocjene koju su dobili za svoj rad. Stoga, koliko god je to moguće usmjeriti komentar na prednosti rada, koristeći pozitivne komentare i konstruktivne savjete za poboljšanje rada.
2. Studenti s disleksijom često imaju teškoće u čitanju nečijeg rukopisa. Pokušajte pisati što čitljivije. Kao alternativno rješenje, povratna informacija može biti razrađeno objašnjenje pričvršćeno uz studentov rad.
3. Simboli koji se koriste za označavanje rada mogu se percipirati kao kritički, a mogu i zbunjivati studente s disleksijom, na primjer, kada se krstići, upitnici i uzvičnici koriste bez dovoljno objašnjenja zašto su upotrebljeni.

Ocjenjivanje usmenih ispita

1. Svrha ocjenjivanja usmenih ispita studenata s disleksijom jeste da se izbjegne kažnjavanje za gramatičke, pravopisne i greške u upotrebi interpunkcijskih znakova, kao i za greške na području govorne produkcije.
2. Cilj je utvrditi da li je ostvaren cilj učenja kroz odgovor koji je student dao. Ocijeniti rad s namjerom davanja pozitivnih bodova za postignuće studenta u ispunjavanju ciljeva učenja fokusirajući se na sadržaj i razumijevanje teme, ne koncentrirajući se pri tome na greške u izgovoru riječi, te greške u čitanju.
3. Iako su neki studenti s disleksijom bolji za vrijeme usmenog izlaganja, drugi doživljavaju tjeskobu ili čak imaju fobiju od navedenog. Pojava negativnih osjećaja, može biti povezana s lošim iskustvom prilikom glasnog čitanja u školi.
4. Ukoliko studenti s disleksijom imaju značajno visok nivo anksioznosti od usmenih izlaganja treba im pružiti podršku i umiriti ih ako je to moguće. U ekstremnim slučajevima anksioznosti i fobije, mogu se istraživati alternativne metode, kao što su da se dozvoli studentu usmeno izlaganje bez prisustva drugih studenata. To se može smatrati privremenom mjerom dok studentovo samopouzdanje ne poraste.

Produženje rokova za predavanje radova

1. Preporučuje se da, kada god je to moguće, profesori daju dozvolu za produžavanjem roka za predavanje radova studenata s disleksijom.
2. Dužina roka za predaju rada će zavisiti od procjene samog profesora, koji pri tome treba uzeti u obzir posebne okolnosti studenta s disleksijom, iako bi se, kao smjernica, produženje u rasponu od 7 do 14 dana moglo smatrati razumnim.

3. Kada student s disleksijom zahtijeva da mu se produži rok za predavanje rada, preporučuje se da profesori odobre produženje, ukoliko je student uložio razuman napor da zadovolji rok i ukoliko se pojavljuje pravi razlog zbog kojeg student ne može na vrijeme predati rad. Teškoće sa organiziranjem vremena i vještinama učenja koje su karakteristične za disleksiju mogu se uzeti u obzir kao dovoljan razlog da se odobri produženje, ako je student pokazao da je napravio razumne napore za ispunjavanje zadatka. Bilo koja podrška evidentirana od strane drugih, kao što je osoba za podršku, može se uzeti u obzir. Međutim, profesor može odbiti odobrenje produženja roka, ako se ne pojavi razumno opravdanje za njegovo neispunjavanje.
4. Studenti s disleksijom trebaju podnijeti zahtjev za produženje roka popunjavanjem standardnog obrasca i mogu zalijepiti naljepnicu koja će potvrditi disleksiju.

Posebne pogodnosti za studente s disleksijom u odnosu na polaganje ispita

1. Za studente s disleksijom preporučuje se korištenje dodatnog vremena.
2. Dodatno odobreno vrijeme iznosi 25%, što je ekvivalent za dodatnih 15 minuta po jednom satu.
3. Ukoliko je moguće, studentu s disleksijom kojem je odobreno dodatno vrijeme, bi trebalo osigurati drugu prostoriju, kako bi bio odvojen od ostalih studenata, čime bi se spriječilo njegovo ometanje izazvano napuštanjem prostorije gdje se održava ispit. Dozvoljeno je da nekoliko studenata kojima je odobreno dodatno vrijeme budu smješteni u istoj prostoriji. Ako nije moguće osigurati zasebnu prostoriju, trebalo bi dodati još 10 minuta na ukupno vrijeme i 25% dodatnog vremena. To će biti kompenzacija za buku i nemir koji nastaju kada drugi studenti napuštaju prostoriju gdje se održava ispit. Osoblje koje nadgleda ispit ne bi trebalo naglašavati, niti upozoravati na činjenicu da će student s disleksijom ostati u prostoriji, kako bi se osiguralo da drugi studenti ne saznaju za disleksiju.

Povjerljivost informacija koje se odnose na studente s disleksijom

1. Činjenica da student ima disleksiju ne smije biti otkrivena bilo kojem drugom studentu na Univerzitetu. Posebno je važno biti obazriv kada se raspravlja o potrebama studenata. Treba biti pažljiv i na javnim mjestima, gdje postoji mogućnost da drugi studenti saznaju da student ima disleksiju. Činjenice o dodatnim dozvolama ne treba spominjati niti u jednoj situaciji gdje su prisutni drugi studenti (na primjer, informiranje studenta s disleksijom za vrijeme predavanja da je odobreno dodatno vrijeme za ispitivanje), jer će to sigurno otkriti studentove teškoće ostalim studentima.
2. Ako imate potrebu da raspravljate o pitanjima koja se tiču studenata s disleksijom sa ostalim profesorima, asistentima ili administrativnim osobljem obavijestite studenta da to želite uraditi i potvrdite da se on slaže. Zatražite od studenta da potpiše obrazac u kome se navodi da još jedan član osoblja fakulteta (recimo drugi profesor) može o tome biti informiran. Ako student ne pristane, onda povjerljivost može biti prekršena samo ako je u pitanju njegovo zdravlje i sigurnost. Tamo gdje okolnosti dopuštaju, možete razgovarati o ovom pitanju s nekim drugim, ali bez otkrivanja identiteta studenta.

6. VJEŠTINE UČENJA

Priroda disleksije znači da osobe s disleksijom imaju problema s čitanjem, pisanjem, pravopisom, komunikacijom i/ili kratkotrajnom memorijom. To može značiti da uče na drugačiji način i da su u zaostatku u poređenju s onima koji nemaju disleksiju, ne zato što ne mogu učestvovati u akademskom studiju, nego zato što moraju raditi više nego drugi kako bi to ostvarili.

Tipičan obrazac akademskog učenja nije pogodan za osobe s disleksijom. Pri tome se misli na pohađanje predavanja, čitanje udžbenika, ispravljanje i ponavljanje memoriziranih činjenica u logičkom redoslijedu na ispitu. Šanse da se akademsko okruženje uskladi s potrebama osoba s disleksijom su veoma male. Dakle, osobe s disleksijom se moraju prilagoditi sistemu!

Ako osobe s disleksijom prepoznaju svoje lične probleme, onda one mogu razviti vještine učenja da bi iskoristili svoje sposobnosti i prevladati probleme. Ako je disleksija dijagnosticirana u mlađem uzrastu i tada dobijena pomoć, razvoj kompenzacijskih vještina učenja ne bi trebao biti težak proces. Međutim, ako je dijagnosticirana tek u odraslom dobu onda je teško očekivati da će promjene ići brzo. Možda su nesvjesno razvijene strategije za izbjegavanje problema prije nego za suočavanje s njima. Ponude pomoći, iako dobronamjerne, mogu biti odbijene. Uvijek je važno imati na umu da ne postoji tipična disleksija - disleksija se manifestira različito kod različitih pojedinaca i varira u intenzitetu.

Vještine korisne za studente s disleksijom

Navešćemo neke vještine koje mogu biti korisne za studente s disleksijom:

- Napravite listu.
- Razvijte vještine pisanja zabilješki – uvijek nosite zabilješke na predavanja, provjerite da li razumijete ono što ste napisali, zamolite nekoga da vam to objasni ukoliko ne razumijete, često to čitajte, nemojte pokušati to memorizirati noć prije ispita nego započnite s učenjem na vrijeme.
- Koristite dnevnik kako bi planirali svoje obaveze: obaveze (npr. predavanja, vježbe, sastanci), stvari koje treba učiniti (npr. rokovi za predaju seminarskog, vraćanje knjige u biblioteku), postavljanje ciljeva.
- Stavite važne zabilješke, datoteke i stvari na "sigurna mjesta" (odredite mjesto gdje ćete ih uvijek držati) i nemojte ih ostavljati bilo gdje - npr. nemojte ostaviti ključeve od auta negdje u kući misleći: "Ostaviću ih na uobičajeno mjesto kasnije!".
- Koristite bilježnicu u koju ćete zapisati ideje onog trenutka kada vam se jave (ili možete sami sebi poslati mail ili SMS poruku).
- Imajte cilj. Bolje ćete naučiti ako pokušate riješiti problem. Postavite sami sebi neka pitanja prije nego što počnete čitati knjigu i pokušajte pronaći odgovore na ta pitanja u knjizi.
- Pravite zabilješke dok čitate knjigu iz koje spremate ispit. Podvlačite ili dodajte zabilješke u knjigama.
- Kada napravite zabilješke iz udžbenika ili drugih izvora onda koristite svoje vlastite riječi.
- "Mape uma" - pokušajte napraviti asocijacije s prethodnim znanjem i iskustvom bilo u vašem umu ili na papiru.

- Važne dokumente pročitajte odmah na početku, a potom i nekoliko puta u sljedećih nekoliko dana. Zapamtite, bolje je pročitati "hitne" mailove i pisma, a odgovoriti nekoliko dana kasnije, nego slati brzi odgovor bez pravilnog razumijevanja implikacija.
- Možda bi bilo dobro koristiti tehnologije glasovnog prepoznavanja i čitanja za izradu zabilješki ili čitanje dokumenata.
- Razvijte dobar sistem pohranjivanja stvari, tako da možete pronaći stvari i staviti ih na logično mjesto što je prije moguće (izbjeci razmišljanje: "Ja ću to učiniti kasnije" ili ćete doći u situaciju da vam se gomilaju stvari - hrpe stvari koje trebaju biti popunjene!). Razmislite o bojama - kodiranje radova i datoteka za različite projekte kako bi ih lakše pronašli.
- Razvijte vještine referenciranja i bibliografske vještine - zašto ne biste imali datoteku citata i referenci s tačnim citatima koje mogu biti korisne u budućnosti, nego da to morate ponovo tražiti kasnije?
- Napravite folder u koji ćete snimiti ono što ste naučili, pohraniti podatke i kada je potrebno ponovo pročitajte zabilješke.
- Razvijte vlastitu strategiju čitanja. Možda preferirate potpuni mir i izoliranost ili možda želite da se nešto događa u pozadini (muzika ili čak televizija). Ako imate problema s odsjajem na papiru, pokušajte otprintati to na papiru u boji (blijeđe plava ili krem su dobre pozadinske boje) ili pokušajte koristiti zatamnjene naočale za čitanje. Pri korištenju računara ili čitanja web stranice - razmislite o promjeni fonta, veličine, boje teksta i boje pozadine i uskladite to s vašim potrebama. Standardna 11 ili 12 veličina slova Times New Roman u crnoj boji na bijelom papiru je vjerovatno najgora kombinacija.
- Kada koristite udžbenike možete koristiti indeks kako bi pronašli ono što tražite, ali morate i biti svjesni da, ako koristite knjige na taj način, možete propustiti neke dijelove koji su možda bili važni ili korisni - indeks samo odražava ono šta onaj koji ga je napravio misli da je važno!
- Primijenite ono što ste pročitali - vjerovatno ćete bolje naučiti stvari primjenjujući ih.
- Prihvatite činjenicu da ćete ponekad reći stvari koje nemaju smisla ili da ćete čak u nekoj prilici reći potpuno suprotno od onoga što ste mislili.
- Budite iskreni po pitanju svoje vještine čitanja i ne stidite se toga. Drugi mogu čitati knjige mnogo brže od vas. Kad čitate naglas, možda bi željeli objasniti da imate disleksiju i da to utiče na vaše čitanje.
- Pronađite vještine u kojima ste dobri i koristite ih! Osobe s disleksijom često imaju bolje vještine rješavanja problema, lateralnog razmišljanja, 3D vizualizacije, dizajna i slično.
- Zapamtite da na fakultetu možete potražiti pomoć tutora, ali morate pitati za pomoć, ne možete ih kriviti da vam ne pomažu ako ne pitate i ne tražite pomoć.
- Ne završavajte nešto u posljednjem mogućem trenutku - ako je moguće postavite sebi raniji rok.
- Naučite da se opustite - opuštanje vam pomaže da izbjegnute stres, omogućuje vam da "napunite baterije", a ponekad se najbolje ideje pojavljuju kada ste opušteni! Pored toga opuštanje je i podrška dobroj koncentraciji.

Pisanje izvještaja i eseja

Postoje razlike između izvještaja, eseja i kreativnog pisanja – one se uglavnom odnose na očekivanu strukturu pisanja. Izvještaj je obično vrlo strukturiran, esej ima strukturu, ali to nije tako očito, a kreativno pisanje omogućuje veću slobodu izražavanja.

Zlatno pravilo kod pravljenja zabilješki jeste da sve što je napisano kasnije se može pročitati i jasno razumjeti. Neuspjeh u ovome će dovesti do frustracije i do toga da morate tražiti zabilješke svog kolege (uz pretpostavku da možete čitati njegov ili njen rukopis).

Savjeti za pisanje izvještaja/eseja

- Prikupite sve praktične informacije koje trebate za izvještaj; plan rada, tako da je spreman na vrijeme; koristite listu kako bi se podsjetiti šta vam je potrebno i prekržite stvari kada ih odradite.
- Koristite računar/word procesor za pisanje eseja/izvještaja. Možete napisati različite informacije na manje kartice, a zatim premjestiti rečenice ili odlomke i postaviti ih u logičkom redoslijedu. Možete koristiti "izrezati i zalijepiti" (cut and paste) tehnike kako bi se izbjeglo uvođenje novih pravopisnih grešaka kada ponovo pišete iste stvari (posebno web stranice).
- Budite oprezni kada provjeravate gramatiku - računar samo daje preporuku.
- Izbjegavajte plagiranje - to je varanje i najveći grijeh u akademskoj zajednici. S druge strane - citiranje drugih i tačno navođenje izvora je dobra akademska praksa!
- Uključite informacije u pisanom izvještaju poput lista, ilustracija, karti, grafikona - vjerojatno ste dobri u tome.
- Pokušajte razgovarati s tutorom o planu za seminarski rad, odnosno, esej ili tražite da brzo pogleda nacrt i provjeri da li je vaš rad prihvatljiv.
- Kada lektorirate pokušajte čitati naglas, posebno ako provjeravate da li ste nešto ispravno kopirali.
- Nemojte biti previše neovisni - vaša sposobnost da se prilagodite akademskim standardima je ono što će biti procijenjeno. Koristite svoje lateralno mišljenje da privučete pažnju profesora, ali ako očekujete da profesor promijeni pravila kako bi se prilagodio vašoj disleksiji bićete vrlo razočarani!
- Ne postoji nešto poput savršenog eseja ili seminarskiog rada – najvažnije je da date sve od sebe!

Cornell metoda pravljenja zabilješki

Postoji mnogo načina za pravljenje zabilješki. Neke osobe jednostavno zapisuju svaku riječ, za što je potrebno korištenje vještina slušanja i pisanja, i to u punom obliku. Problem je u tome da dok zapisujete jedan dio, ne možete slušati ono što se dalje govori. Dodatna teškoća je kada kasnije treba pročitati te zabilješke, i tu već nastaje problem.

Cornell metoda predstavlja dobro isproban način koji vam može pomoći kod „hvatanja“ zabilješki. Ovaj metod podrazumijeva da podijelite papir na tri područja. Odvojite donji dio papira za pisanje sažetka. Pisanje sažetka će vam pomoći da provjerite da li možete pročitati ono što je zapisano, i da li to možete i razumjeti.

Također, pomaže u konsolidaciji (zbijanju) informacija. Na lijevoj strani se nalazi područje za ključne riječi. I to je zapravo sve!

Ova metoda se može koristiti u kombinaciji sa metodom RRRRR (zapis/reduciranje/izgovaranje/zaključak /pregled).

RRRRR - Record/Reduce/Recite/Reflect/Review (zapis/reduciranje/izgovaranje/ zaključak/pregled).

Snimanje – tokom časa, u glavnoj koloni, možete zapisivati što je moguće više smislenih činjenica i ideja.

Reduciranje – odmah nakon predavanja ili nakon što ste pročitali lekciju, ukoliko je moguće, u koloni

za ključne riječi sumirajte zapisane činjenice i ideje. Sumiranje pojašnjava značenje i odnose, pojačava kontinuitet i jača memoriranje.

Izgovaranje – prekrijte područje gdje ste pisali zabilješke, koristite samo ključne riječi i što je moguće detaljnije izgovorite činjenice i ideje o predavanju, ne samo mehanički, nego svojim riječima. Nakon toga potvrdite ono što ste ispričali.

Zaključak – izvedite mišljenje iz svojih zabilješki i koristite ih kao polaznu tačku za sopstvene zaključke o predmetu i njegovoj vezi s drugim predmetima. Zaključak će pomoći u sprečavanju zaboravljanja ideja.

Pregled – provedite svake sedmice 10 minuta brzo pregledajući svoje zabilješke i memoriraćete većinu od onoga što ste napisali.

Prezentacijske vještine

Ako vam je čitanje naglas teško, ili imate problema prisjetiti se šta želite reći, onda predstavljanje drugima može biti vrlo zastrašujuće. No, možda se možete predstaviti na prirodiji način? Razmislite o tome – u čemu ste dobri? Kako privući i zadržati pažnju drugih osoba?

Navešćemo neke ideje:

- planiranje - razmišljajte o prezentaciji duže vrijeme,
- razgovarajte s prijateljem koji vam možda može dati konstruktivne savjete - ali ne dan prije prezentacije, jer nećete imati dovoljno vremena da to promijenite, a to bi moglo uzdrmati vaše povjerenje,
- budite zabavni – pridobijte pažnju publike,
- pokušajte uključiti publiku – uz interaktivnost ćete dobiti i povratnu informaciju o vašoj prezentaciji,
- budite fleksibilni – možete preskočiti ili dodati neke dijelove, ako je to potrebno,
- prihvatite da ćete zaboraviti barem jedan djelić prezentacije ili da nećete reći nešto što je od vitalne važnosti,

- pridobijte publiku na vašu stranu - ako mislite da će pomoći, onda budite iskreni i recite: "Nervozan sam .....", "ovo je moj prvi put ..." ili ispričajte vic o vašim teškoćama,
- ne pretjerujte s pripremama - detaljno pripremljen plan za neke osobe s disleksijom stvara veću vjerovatnoća da nešto krene po zlu. To ne znači da se ne trebate pripremiti za prezentaciju i da ne trebate pripremiti materijale koje ćete koristiti - to znači biti fleksibilan, biti spreman preskočiti neke dijelove ako izgleda da je publici dosadno ili ukoliko vam ponestaje vremena.

NE PANIČITE!

Ciljevi vašeg rada

Važno je zaustaviti se na trenutak i razmisliti: "Zašto toliko radim?".

Samo na taj način ćete se motivirati da učinite dodatni napor koji je potreban da bi uspjeli.

Označite šta vas motivira i dodajte to na svoju listu:

- ..... Dobijanje posla
- ..... Dobijanje kvalifikacije
- ..... Osjećaj samopouzdanja
- ..... Uživam raditi i učiti
- ..... Odlazak na dalje studiranje
- ..... Zadovoljavanje porodice
- ..... Ili prijatelja
- ..... Dobijanje nagrade
- .....
- .....

**Ne trebate cijelu svoju karijeru isplanirati kako bi se motivirali.
Ali morate imati neki fokus.**

.....

Prva stvar:

Vi niste Superman - ne možete učiniti sve savršeno i postavljanje previsokih ciljeva je samodestruktivno - morate odrediti prioritete.

Koji su vaši prioriteti?

1. ....
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....

Sada ih postavite u odgovarajućim blokovima prioriteta:

VISOKO:

SREDNJE:

NISKO:

Organizacija

Sistemska revizija je važna - to znači, revizija koja se planira tokom dužeg vremenskog razdoblja, tako da je pravilno organizirana.

1. Planirajte unazad od svog posljednjeg ispita.
2. Iskoristite praznike i vikende.
3. Razmislite o vašoj listi prioriteta - odredite više vremena za svoj visoki prioritet.

Koristite dnevnik, zidni plakat ili nešto slično, sastavite plan revizije.

Na primjer:

Nedjelja:

2 sata biologija

2 sata geografija

1 sat poslovne studije

Ponedjeljak:

ujutro dva sata hemija

Utorak:

2 sata matematika

članak za engleski

RASPORED UČENJA

	mart/april	April	april	april	april	maj	Maj
NEDJELJA	28	4	11	18	25	2	9
PONEDJELJAK	29	5	12	19	26	3	10
UTORAK	30	6	13	20	27	4	11
SRIJEDA	31	7	14	21	28	5	12
ČETVRTAK	1	8	15	22	29	6	13
PETAK	2	9	16	23	30	7	14
SUBOTA	3	10	17	24	1	8	15

Pogled iza sebe

Uslovi u kojima učite su od vitalne važnosti.
Usmjerite se na okruženje koje vam najbolje odgovara:
tišina, muzika u pozadini, slušalice, vrlo glasno;
jarko svjetlo, srednje svjetlo, slabo svjetlo;
na stolu, na krevetu, ležanje na podu;
rano ujutro, popodne, večer, kasno u noć;
mirovanje, kretanje.

A sada opišite vaše idealne uslove za učenje:

.....
.....
.....
.....

Šta vas najviše ometa i kako se nosite s tim?

.....
.....
.....
.....

Kako učiti

Ono što slijedi je niz savjeta i strategija koje mogu ili ne moraju biti korisne.
Nemojte koristiti sve načine koje ćemo navesti, nego samo one koji vam najbolje odgovaraju.

Aktivno učenje

- *** Pripremite puno papira, A4 formata;
- *** Proučite temu;
- *** Pokušajte zapamtiti najvažnije informacije;
- *** Pokrijte svoje zabilješke;
- *** Zabilježite ključne informacije koje ste zapamtili;
- *** Osvrnite se na svoje zabilješke – da li ste ih dobro napravili?;
- *** Prekrižite sve što je pogrešno.

Pozitivno razmišljanje

Nemojte učiti ukoliko se duševno ne osjećate dobro.
Budite otvoreni!
Budite svijetla srca!

Revidirajte ono što ste naučili

Nemojte nešto naučiti, a zatim to ostaviti.
Vratite se ponovo na ono što ste učili. Ponovite.

Multisenzorne tehnike

Veća upotreba različitih čula omogućava bolje učenje.

Navešćemo neke ideje:

- Iskoristite boje za kodiranje koliko god je moguće – označite važne dijelove olovkama ili flomasterima u boji;
- Snimate svoje zabilješke i preslušavajte ih;
- Gledajte TV programe vezane za ono što učite;
- Kada učite, učite naglas;
- Šetajte dok učite - ne sjedite mirno;
- Pripremite PowerPoint prezentaciju o onome što učite;
- Testirajte se;
- Razmišljanje o pitanjima je dobar način ponavljanja!;
- Vezujte različite vrste muzike za različite teme ili predmete. Kada vam zapne na ispitu, opustite se i mislite na muziku koja je vezana za određenu temu i koja bi mogla podstaći vaše pamćenje.

Vrijeme

Veoma je važno da ste u potpunosti usredotočeni na učenje za određeni ispit - ako niste, to je gubitak vremena.

Ostati fokusirani možete najviše 45 minuta – dakle, nakon tog perioda napravite pauzu, napravite nešto drugačije – krećite se, ustanite od stola ....., ali samo 5 do 10 minuta ..... i onda se vratite i nastavite učiti.

Pređite na drugu temu.

Nakon dva sata napravite mnogo dužu pauzu, za kafu, ručak, gledanje televizije, idite na trčanje ili bilo šta drugo.

Pazite na znakove umora - pravite pauze.

Vrijeme je dragocjeno. Često planiranje kraćih razdoblja, kao što je 15 minuta pauze u vašem rasporedu može biti iznimno korisno.

Polaganje pismenog ispita

Zapišite bitne podsjetnike čim ste dobili pitanja.

Pročitajte upute i dva puta ih provjerite.

Ako je je ispit sa samo nekoliko pitanja, za svako pitanje vam treba određeno vrijeme da na njega odgovorite. Napravite vremenski okvir. Odredite vrijeme za svako pitanje, kao i vrijeme da na kraju možete napraviti provjeru. To je od vitalnog značaja.

Opustite se, udahnite nekoliko puta duboko, protegnite se i tek tada počnite raditi.

Pročitajte pitanja vrlo pažljivo - ne možete si priuštiti da to učinite prebrzo i napravite neoprezne greške. Imate mnogo prednosti, ali jedna od vaših slabosti je mogućnost da pogrešno protumačite riječi. Ponavljamo, PROČITAJTE PITANJA vrlo pažljivo.

Ako imate mogućnosti, pročitajte sva pitanja pažljivo. Idite sistemski. Stavite „x“ pored pitanja koja sigurno znate.

Za duže odgovore - esejske - je važno šta se događa prije nego što zapravo napišete esej:

- Napišite sve čega se sjećate - nemojte ništa izostaviti;
- Planirajte svoj odgovor;
- Korištenje plana/mape uma može skratiti ovaj proces.

PLANIRAJTE VAŠ RAD!

Uvijek na kraju provjerite ono što ste napisali - pravopis je važan, ali korištenje znakova interpunkcije je isto tako važno.

Uvijek koristite sve vrijeme koje vam je na raspolaganju. Nemojte izaći sa ispita sve do samog kraja.

Nedostatak sposobnosti nije glavni razlog zašto studenti ne polože ispit. Dva glavna uzroka su:

- Pogrešno tumačite pitanja .....
- Pogrešno korištenje vremena .....
- ..... uzmete vremena za pažljivo čitanje pitanja,
- ..... napravite vremenski plan,
- ..... i planirajte odgovore.

Preporuke za studente s disleksijom

Pisanje seminarskog rada/eseja

Zapamtite: Pišete za čitaoca.

Iako poznaju temu, oni žele da vi:

pokažete da poznajete ono o čemu pišete,

shvatate značenje,

možete to izložiti jasno,

tj. pišite kao da pišete za nekoga ko ne poznaje tu temu jako dobro. Kada strukturirate svoj esej, zamislite osobu koja će to čitati. To pomaže da zamislite da

imate dijalog s čitačem, objašnjavajući šta je vaš rad, kuda idete, kako su činjenice povezane.

Postavite sebi sljedeća pitanja:

Zašto ovo pišem?
Je li jasno?
Hoće li moj prijatelj razumjeti?
Hoće li profesor vidjeti da ja to razumijem?

Slušajte i razgovarajte

Mnoge osobe s disleksijom mogu nešto objasniti jako dobro usmeno, ali prilikom pisanja daleko su od svojih misaonih procesa. Pokušajte razgovarati o svakom dijelu eseja - u diktafon, s prijateljem ili tutorom?

Napišite esej/seminarski rad.

Pročitajte šta ste napisali, razgovarajte o tome i napravite dodatno "tumačenje".

Možda ćete morati pročitati svoj rad nekoliko puta.

Poslušajte svoj rad

Kako?

Prijatelj vam ga može pročitati ili ga pročitajte sami u diktafon.

Pročitajte ponovo

Mnoge osobe s disleksijom misle da samo oni moraju nekoliko puta uređivati esej i seminarski rad. To nije tačno! Većina pisaca pregledava svoj rad nekoliko puta. Možete pisati komentare. Ostavite prazan dio na koji se želite ponovo vratiti. Stavite riječi koje vam se ne sviđaju u **BOLD**.

Živi um!

Neke osobe s disleksijom mogu započeti jednu temu i onda preći na drugu. Uvijek držite naslov eseja ispred vas!

Čitanje

Vi trebate detaljno čitanje, ali ne možete detaljno čitati sve - kako odlučiti na šta da usmjerite svoje čitanje?

Da biste dobili opću sliku o važnim tematskim područjima:

- za svaki predmet pogledajte sadržaj predmeta,
- testove sa ispita koji su već prošli,
- razgovarajte sa studentima koji su već položili ispit, tako ćete dobiti sliku onoga što je važno

Dobijte opću sliku!

Pogledajte:

naslov,
podnaslove,
slike i dijagrame,
uvod/zaključke,
prvi i posljednji red pasusa.

Tako ćete imati pregled o tome šta se gdje nalazi.

Na taj način ćete uočiti dijelove koji su jako korisni i one koje možete preskočiti.

Pitajte:

Kako je knjiga/poglavlje/članak strukturiran?
Kako je pisac pripremio informacije za vas?

Nemojte misliti da morate sve pročitati!

U knjizi vam možda treba samo jedno ili dva poglavlja. U određenom poglavlju ili članku, možda vam trebaju samo neki dijelovi.

Imajte cilj dok čitate!

Prije nego što ste počeli čitati razmislite:

Šta već znam o ovoj temi?
Koje su glavne ideje?

Šta ne znam?
Šta ću dobiti nakon što to pročitam?
Na koja pitanja moram odgovoriti?
Šta tražim?

Čitajte aktivno!

Dok čitate, postavljajte sami sebi pitanja – razgovorajte sami sa sobom:

Šta je glavna ideja?

Zašto je pisac predstavio informacije na ovaj način?

Šta je novo – a šta je ono što sam već znam?

Kako se to uklapa u ono što ja već znam?

Šta očekujem da će sljedeće biti navedeno u knjizi?

Da li sam nešto propustio?

Da li se slažem s onim što je napisano u knjizi?

Šta je korisno za studente s disleksijom?

- Zaustavite se nakon svakog pasusa – vizualizirajte;
- Sumirajte naglas ono što ste naučili (+ diktafon?) s nekoliko zabilješki;
- Pravite zabilješke dok čitate;
- Komentare/zabilješke/citate odmah unesite u računar. Uštedjećete dosta vremena kasnije!
- Dok čitate podvlačite ono što smatrate da je bitno;
- Nakon toga napravite zabilješke;
- Napravite listu onoga što prvo morate naučiti
- Pogledajte kako je poglavlje strukturirano;
- Zabilježite i tražite nove riječi;
- Napravite rječnik novih riječi;
- Čitajte s olovkom u ruci kojom možete pratiti red dok čitate, držaće vas usredotočenim i ubrzati vaše čitanje.

Savjeti za studente s disleksijom

Savjet 1

Neki studenti imaju listu skraćenica za određene predmete tako da mogu pisati brže. Čuvaju ih među svojim zabilješkama; primjer je dječija psihologija = DP

Savjet 2

Još jedan koristan savjet je imati poseban list papira na kojem ćete zapisivati primjedbe koje ste čuli “usput”, npr. datum za predaju seminarskog rada ili neke druge

informacije koje se ne odnose na temu predavanja.

Savjet 3

Ako vam je na predavanju rečeno da pročitate određeno poglavlje koje je vezano za to predavanje, dobra je ideja da to odmah pročitate nakon predavanja, jer je veća mogućnost da bolje utvrdite ono što ste naučili na predavanju. Ako ne razumijete poglavlje koje ste pročitali, odmah nakon predavanja onda ćete znati da imate problem.

Savjet 4

Ako se redovno osjećate umorno i zaspate na nekom od predavanja, ono što bi vam moglo pomoći jeste da promijenite mjesto gdje sjedite, otvorite prozor i sjednete do njega, zamolite da se upali svjetlo, popijete kafu ili pojedete neke slastice.

Ako je predavanje otkazano, koristite vrijeme kako bi pročitali neke informacije o predavanju koje je otkazano i pripremili se za sljedeće predavanje. Razlog tome je taj što će sljedeće predavanje, nakon onoga koje je otkazano, predstavljati zapravo zgusnutu verziju oba predavanja. Na taj način bi trebali naučiti što više o toj temi, kao da ste imali dva puna predavanja.

Savjet 5

Također je korisno:

<p>Zapišite komentare</p> <p>Nemojte čitati predugo!</p> <p>Čitajte u dijelovima!</p> <p>Nemojte čitati kada ste umorni!</p> <p>Što više čitate, otkrićete da je sve lakše i lakše, jer će se ista informacija ponavljati u različitim knjigama/člancima, a samo su dodani novi dijelovi, nove perspektive!</p>	<p>Ažurirati zabilješke.</p> <p>Napisati naslov predavanja na vrhu stranice.</p> <p>Pripremati se za predavanja. Svaki profesor će biti sretan da razgovara s nekim na predavanju ko je zainteresiran i da mu objasni ono što mu nije jasno.</p>
<p>Napisati naslov predavanja na vrhu stranice.</p> <p>Pripremati se za predavanja. Svaki profesor će biti sretan da razgovara s nekim na predavanju ko je zainteresiran i da mu objasni ono što mu nije jasno.</p> <p>Ne postoji pravi ili krivi način za pisanje zabilješki.</p> <p>Kopirajte imena i ključne riječi pažljivo - to vam kasnije pomaže u potrazi za njima.</p> <p>Ostavite praznine kada ste propustili nešto tako da to možete popuniti kasnije.</p> <p>Koristite olovke u boji kako bi organizirali informacije.</p>	

7. KONCEPTUALNE MAPE

Pojam konceptualnih mapa prvi je koristio Novak, ranih 70-ih, kako bi studentima objasnio odnos između naučnih pojmova. Nakon toga, mnogi su ih koristili kako bi razvili ideje, od početnih koncepata do finalne prezentacije.

Memoriziranje – učenje i ispiti

Dok pripremate ispit možete koristiti svoje zabilješke za pravljenje konceptualne mape. Stvaranje vizualizacija za veze među temama poboljšava učenje. Nadalje, kada učite iz zabilješki za ispit, brže i jednostavnije je pogledati jednostavne vizuelne strukture nego pročitati mnogo teksta.

Objašnjavanje drugima

Ponekad je bolje koristiti konceptualnu mapu nego pokušati svoje ideje objasniti nekome. Često je bolje rješenje izgrađivati konceptualnu mapu i pokazivati način na koji su stvari međusobno povezane, nego samo prezentirati gotovu konceptualnu mapu.

Principi

Jednostavno je pripremiti list papira ili nekoliko odvojenih listova na koje ćete napisati svoje ideje. Raznim kombinacijama listova možete na efikasniji način istraživati ideje i veze među njima nego kada ih postavite u jednu strukturu.

Kako napraviti konceptualnu mapu – brzi vodič

- Postavite papir u landscape format.
- Započnite s centralnom slikom ili idejom, sa “podtemama” koje se pojavljuju na granama ili podgranama koje idu od centra.
- Koristite slike. One pomažu u pamćenju informacija. Jedna slika vrijedi više nego 100 riječi.
- Koristite okvire povezane linijama ili riječima na linijama radi bolje jasnoće. Pišite pod uglom ne većim od 45°.
- Koristite boje za označavanje.
- Koristite različite formate za prikazivanje, kao što je hijerarhija, za razumijevanje međusobnih veza.

Vizuelni oblik konceptualne mape je idealan za osobe sa disleksijom. Činjenica da im je potrebno vrlo malo teksta je glavna pomoć. No, nemojte misliti da ovakav prikaz informacija omogućava jednostavno učenje. Potrebna je upornost, smjernice i povratne informacije. Potrebna je želja za uspjehom, te znanje koje je na prvom mjestu. Treba zapamtiti da je navedeno dizajnirano kao alternativa za pisanje eseja. Treba zapamtiti da ne bi trebali pokušavati da krenete naprijed prebrzo. Strukturirano, senkvencionalno, multisenzorno učenje je tajna uspjeha za osobe sa disleksijom.

1) Započnite jednostavno, neka student izgovara ideje, a vi ih zapisujete na manjem komadu papira.

Navedeno omogućava da student ne misli na pravopis, nego da se koncentrira na ideje.

2) Napišite ideje na manje komade papira, pa ih razvrstajte u grupe, napravite među njima konekcije, veze i neku vrstu mentalnog mapiranja.

Pokušajte pronaći načine da podstaknete studenta da izgradi linkove. Sjetite se da mu pomazete da kreira autonomiju i da nekada u budućnosti oni trebaju biti u stanju da to učine sami.

3) Jednom kada je određena struktura napravljena, prenesite to na pojedinačne komade papira i napravite poveznice među njima.

To znači da polazite od forme nacрта prema formatu koji je blizak završnom obliku.

4) Napravite linkove i crteže.

Crtež ne samo da može predstavljati nekoliko riječi odjednom, nego je i lakši za pamćenje. Proces potiče stvaranje ideja, dok slika može predstaviti nešto za šta je potrebno mnogo riječi.

Nemojte zaboraviti da jednom kada je mentalna mapa završena, ona još uvijek nije mentalna mapa. To je prihvatljivi format linearnog eseja, a ne dvodimenzionalni crtež. Mnoge osobe zaboravljaju da je potrebno razumijevanje prioriteta, redoslijeda prema važnosti, početka/sredine/kraja i principa strukture. Kvalitet finalnog rezultata nije samo posljedica sposobnosti da "izvučete" ideju, nego sposobnosti da je pretvorite u linearni oblik.

Kod izrade mape tri bitne tačke se trebaju uzeti u obzir:

- 1) Manje je više. Učenje je zasnovano na udruživanju.
- 2) Transparentna struktura. Prostor uključuje i prazan prostor.
- 3) Slika i tekst zajedno formiraju cjelinu, uz upotrebu cijelog mozga.

1. "Manje je više".

Ova fraza bi trebala biti jedna od najbitnijih pretpostavki za osobe sa disleksijom i one koji rade s njima. To je misao koja pažnji sugerira da bude strpljiva. Ako želimo brzo riješiti sve probleme uzrokovane disleksijom, čak i najbolje metode neće dati nikakve rezultate. Pomaci se postižu pametnim prikupljanjem manjih postignuća. Bolje je učiti manje, ali temeljito, tako da ono što je naučeno ne bude i zbunjujuće.

Znanje će se aktivirati uz pomoć ključnih riječi i slika. Što je manje informacija na slici, veća je vjerojatnoća da budu zapamćene.

2. Postavljanje u transparentnu strukturu.

Detalji su inkorporirani u cjelinu. Jasno predočavanje misli je esencijalno za osobe s disleksijom. Ignoriranje esencijalnih detalja dovešće do nejasnih koncepata, što će postati prepreka u učenju.

Globalno razmišljanje osoba s disleksijom može biti efikasno adekvatnim korištenjem prostora. I prazan prostor je dio prostora. U muzici, tišina i pauze imaju gotovo isti značaj kao i tonovi. Na isti način, praznina u prostoru ima svoj značaj. Prostorno pozicioniranje informacija pomaže mnogo u pamćenju gradiva. Ovo je jedan od razloga zašto je u konceptualnoj mapi bitno razdvajanje elemenata.

3. Slika i tekst zajedno formiraju cjelinu

Dva puta – verbalni i vizuelni – se međusobno dopunjuju i podupiru u ljudskom razmišljanju. Oni su povezani s dvjema hemisferama mozga. Njihovo spajanje uključuje upotrebu cijelog mozga. Osobe s disleksijom se obično bolje snalaze sa slikama, ali govor je jedan od osnova ljudskog razmišljanja i ima odlučujuću ulogu u obradi informacija koje se prenose putem slika.

Konceptualne mape su efikasan sredstvo učenja i razmišljanja za svakog pojedinca. U svakodnevnom životu, za vrijeme učenja i na poslu, mape se mogu koristiti na nekoliko načina. One su savršen alat za organiziranje misli, sakupljanje ideja i sumiranje znanja vezanog za određene teme. Ova metoda nije striktno razvijena samo za osobe s disleksijom, ali pokazuje da je vizuelna prezentacija misli izrazito povoljna za njih.

Konceptualne mape su korisne i u nekim drugim aspektima. Pored toga što su kompletne, također daju i pregled strukture teme. Prema tome, mogu se vrlo dobro koristiti i u stilu globalnog razmišljanja. Odgovara osobama s disleksijom i kao vizuelna prezentacija, pošto mnogi smatraju da lakše razmišljaju u slikama uz upotrebu mape gdje je neophodno što manje čitanja i pisanja. Što se tiče odabira i pamćenja informacija, bitno je da se sve znanje o određenoj tematici nalazi na jednoj stranici, pri čemu je konceptualna mapa izvrstan primjer.

U slučaju kada je tematika kompleksna, njeni dijelovi bi se trebali predočiti na odvojenim mapama. Na taj način će se korisni djelići moći zapamtiti kao cjelina. Konceptualne mape su zaista efikasne kada se na njima nalazi mnoštvo slika. Druga mogućnost učenja jeste putem upotrebe auditivnog kanala, u kojem se gradivo se može povezati s različitim melodijama. Pjesme se lakše mogu zapamtiti ukoliko se ukomponuju s muzikom.

Razumijevanje koncepta je olakšano ne samo putem slika, nego i putem pokreta. Za osobe sa disleksijom, pokušaj izvođenja određenih konceptata u praksi olakšava njihovo tumačenje. Tokom aktivnosti, poznate informacije postaju znanje kroz dodir i pokret. Na primjer, često zbunjujuća razlika između kružne i rotirajuće kretnje će se u momentu razjasniti i lakše zapamtiti kada jedna osoba proba da se okreće oko nečije ose i kruži oko nečijeg tijela, u slučaju kada osa predstavlja nečije tijelo.

Brojanje

Mnoge osobe sa disleksijom imaju poteškoća prilikom brojanja, što u svakodnevnom životu to može dovesti do mnogih prepreka i neuspjeha. Nekoliko praktičnih ideja može biti od pomoći, a najbitnije je ostaviti dovoljno vremena za izvršavanje zadatka brojanja.

Slabe vještine brojanja mogu se nadoknaditi putem određene vizuelne prezentacije. Neko će brojati koristeći:

- Prste;
- Brojčanik analognog sata;
- Ili linijar.

Kod suočavanja sa matematičkim izrazima, konceptima ili operacijama, korisno je skicirati zadatak i prevesti ga na svakodnevni jezik. Na primjer, razlomak znači da je nešto razlomljeno, razbijeno na dijelove. Imenilac ispod crte razlomka označava na koliko dijelova je objekt podijeljen, a broj iznad crte ili brojilac označava koliko dijelova je potrebno odvojiti.

Ovo znači da je određeni objekt podijeljen na četiri identična dijela i da su od ta četiri dijela izdvojena tri. Tehnička pomagala, kao kalkulator, mogu biti od pomoći.

Pisanje i pravopis

Većina osoba s disleksijom ima teškoće sa pisanjem. Oni pišu sporije i sa mnogo grešaka, što otežava efikasno učenje i postizanje odgovarajućih rezultata.

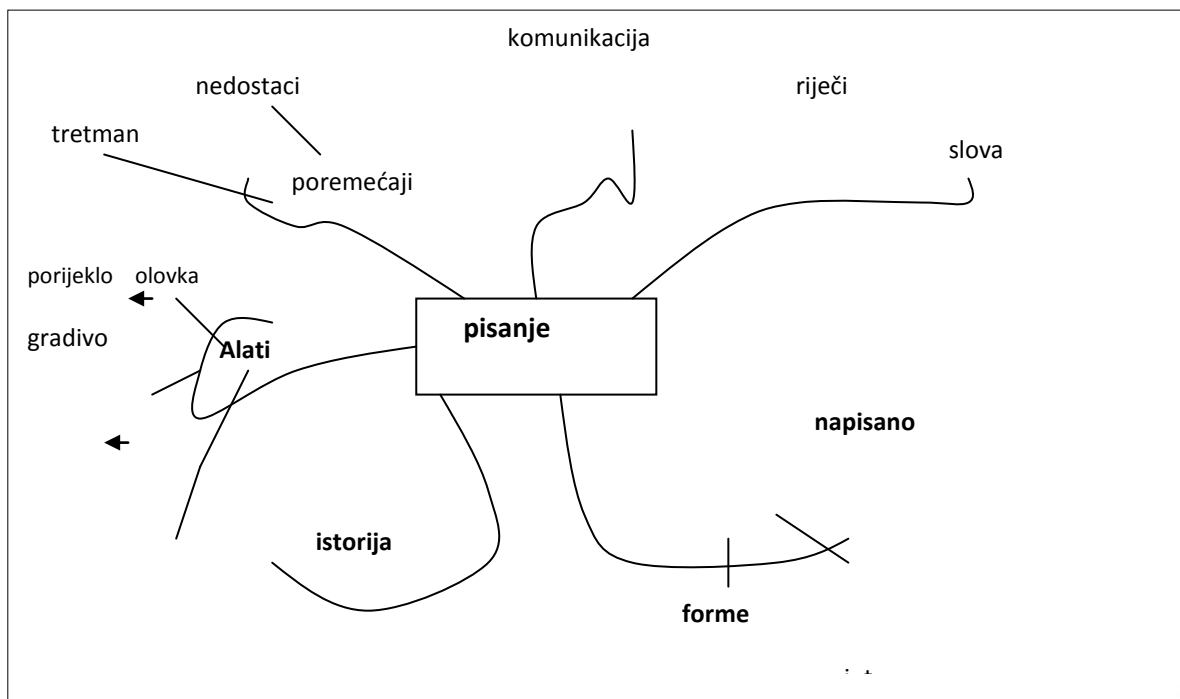
Zbog svojih teškoća u pisanju, osobe s disleksijom nastoje da pišu manje i zbog toga je njihovo izražavanje manje jasno i manje ispravno, jer:

- Ne zapisuju sve ono što bi htjeli;
- Koriste riječi i izraze koji su kraći i lakši za napisati;
- Često nesvjesno prave odabir.

Navešćemo neke metode koje pomažu u postizanju boljih rezultata u pisanju:

1. Upotreba konceptualne mape
  - 1) Skicirajte zadanu temu na mapi;
  - 2) Upišite na svakoj od glavnih grana po jednu ključnu riječ;
  - 3) Na svakoj od podgrana, upišite riječ koja je povezana sa vašim mišljenjem.

Primjer:

Kompjuterski zasnovane konceptualne mape

Postoje mnoge kompjuterski zasnovane konceptualne mape. Jednu od njih, a koja je „prijateljski“ usmjerena na osobe sa disleksijom i koja može biti korištena u različitim jezicima, a uz to je i besplatna, možete pronaći na web stranici www.ikonmap.com. Mnoge primjere kompjuterski zasnovanih konceptualnih mapa možete pronaći korištenjem bilo kojeg internet pretraživača.

Mentalno mapiranje je sredstvo korištenja informacija i ideja na multisenzoran i nelinearan način. Može biti korisno za bilježenje podataka i brzo razmišljanje te prepoznavanje obrazaca unutar teme. To je dobar primjer za „proširenu“ strategiju učenja, koja objedinjuje i preklapa grupu strategija.

9. ASISTIVNA TEHNOLOGIJA

Asistivna ili pomoćna tehnologija omogućava osobama s disleksijom da uštede vrijeme i prevaziđu neke probleme uzrokovane disleksijom, kao što je sporo pisanje zabilješki ili nečitljiv rukopis. Isto tako, asistivna tehnologija pomaže osobama s disleksijom da koriste svoje vrijeme za druge stvari za koje su nadareni.

Za studente s disleksijom tehnologija otvara vrata omogućavajući im da pokažu svoje znanje na način koji je bio nezamisliv u prošlosti. Različite pomoćne tehnologije mogu biti od koristi za osobe s disleksijom, a svaka od njih je dizajnirana s ciljem olakšavanja procesa učenja i svaka nudi podršku za osobe s disleksijom na različite načine.

Pomoćna tehnologija može pomoći studentima s disleksijom da kompenziraju teškoće na području čitanja i pisanja. Često se pod pomoćnom tehnologijom podrazumijeva korištenje laptopa i sofisticiranih softvera. Međutim, ona je puno više od toga. Pomoćna tehnologija se odnosi na bilo koji vid tehničke podrške, uređaj, alat ili prilagodbu koji omogućavaju studentima samostalnost u radu i pomoć pri učenju.

Pomoćna tehnologija nije lijek za disleksiju, ali osigurava alternativne starije za studente i odrasle kako bi kompenzirali područja u kojima imaju teškoće i razvili njihove najjače talente. Na primjer, studenti koji imaju teškoće u čitanju, ali imaju dobre sposobnosti slušanja mogu imati koristi od slušanja knjiga u audio formatu.

Kad god je moguće, pomoćne tehnologije treba koristiti u kombinaciji s dodatnim pomagalicama, a ne kao zamjenu za učenje vještina koje pomažu ublažiti deficite. Prilikom odabira adekvatne tehnologije za korištenje, potrebno je fokusirati se na specifične potrebe pojedinca.

Definiranje pomoćne tehnologije

Svaki predmet, dio opreme ili proizvodni sistem, bilo da je komercijalan, modificiran ili prilagođen, koji se koristi za povećanje, održavanje ili poboljšanje funkcionalne sposobnosti osoba s invaliditetom (Tech Act, 1988; ATA 1998).

Jednostavna asistivna tehnologija

Svakodnevna funkcionalna pomagala za učenje, bez elektroničkih dijelova:

Olovke u boji

Obojene olovke se mogu koristiti za označavanje važnih naslova i podnaslova.

Markeri

Markeri se mogu koristiti za obilježavanje ključnih informacija na stranici, služe kao pomoćno sredstvo za pamćenje.

Papir u boji

Papir u boji se može koristiti kako bi se smanjio odsjaj crnog teksta na bijeloj podlozi.

Samoljepljivi listići

Samoljepljivi listići se mogu koristiti za označavanje stranica i snimanje jednostavnih podsjetnika.

Dodatak za olovku

Pomaže u boljoj kontroli olovke i stoga i pri pisanju.

Umjerna asistivna tehnologija

Povećalo

Omogućuje uvećanje teksta prema potrebi.

Digitalni snimači ili diktafoni

Studenti mogu snimati predavanja koja se kasnije mogu prepisati. Studenti, također, mogu koristiti diktafon za snimanje male količine informacija, kao što su ideje za seminarski, lista stvari koje treba učiniti, rokovi itd.

Tekstovi na kaseti

Široko su dostupni. Udruge za slijepe imaju udžbenike dostupne u audio formatu.

Složena asistivna tehnologija

„Reading Pen“

Skenira i čita pojedine riječi ili red teksta. Prenosiv je i prikazat će i pročitati definicije koje se nalaze u rječniku.

Ručni elektronički rječnik (Franklin)

Prenosni uređaj koji omogućava ispravljanje pravopisa, sadrži određene definicije i memoriju koja omogućava studentu prikupljanje i pohranjivanje riječi koje su mu potrebne. Najnovija verzija ima i tipku čijim pritiskom je moguće čuti i audio zapis riječi.

Livescribe smartpen

„Livescribe smartpen“ je alat koji olakšava pravljenje zabilješki i sam proces učenja. Snimanje diskusija sa predavanja i pravljenje manjih zabilješki omogućava studentima sa disleksijom da provedu više vremena u slušanju i učenju. Prilikom čitanja materijala kod kuće ili za vrijeme ponavljanja, studenti imaju mogućnost da ponovo poslušaju važne informacije, dodaju zabilješke koje mogu biti važne i pregledaju ono što su već napisali.

Dragon prirodni govor

Ovaj softver za prepoznavanje glasa je vrlo koristan za studente s teškim poteškoćama pisanja. Omogućuje studentima trening, tako što diktiraju u mikrofon koji je priključen na kompjuter, nakon čega kompjuter zapisuje ono što je student rekao. Studenti mogu posmatrati riječi na ekranu. Za one koji imaju teškoće koje se manifestiraju kroz premještanja riječi, grafomotorne teškoće ili probleme u prenošenju ideja na papir u odgovarajućem vremenskom periodu, Dragon može biti koristan alat koji pomaže u poboljšanju vještine pisanja.

iPad: zabavna igračka? Ili veoma važan obrazovni Toolbox?

iPad je svakako koristan za zabavu, ali isto tako je odličan alat za studenata – iako su otkrivene neke sjajne aplikacije, samo smo na vrhu ledenog brijega.

Word Procesor

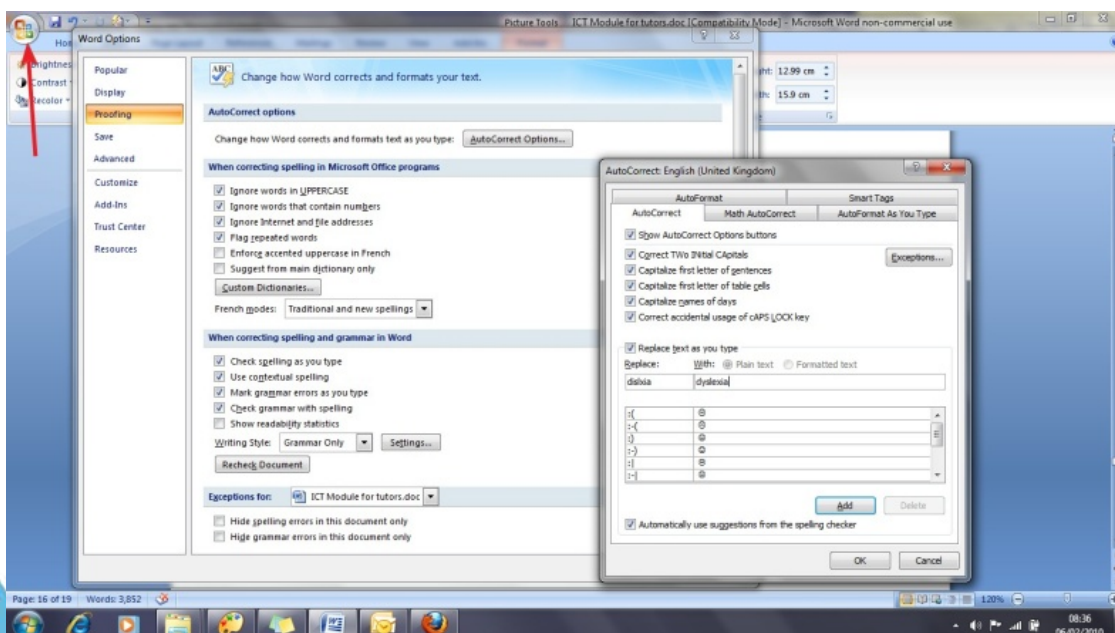
Word procesori za one koji imaju teškoće u pisanju su inspirativni. To je efikasan alat za pisanje.

Provjera pravopisa

Postavlja se pitanje koji softver za provjeru pravopisa treba odabrati. U većini slučajeva, komercijalni softver ne predstavlja dobar izbor. Ukoliko kliknete na riječ čiji pravopis želite provjeriti, odnosno riječ koja vam je podvučena crvenim (što ukazuje da pravopis treba provjeriti), a rječnik vam nudi 5 mogućnosti koje možete odabrati, može vam biti teško odlučiti se koja je odovarajuća riječ za odabir.

Autoispravljanje

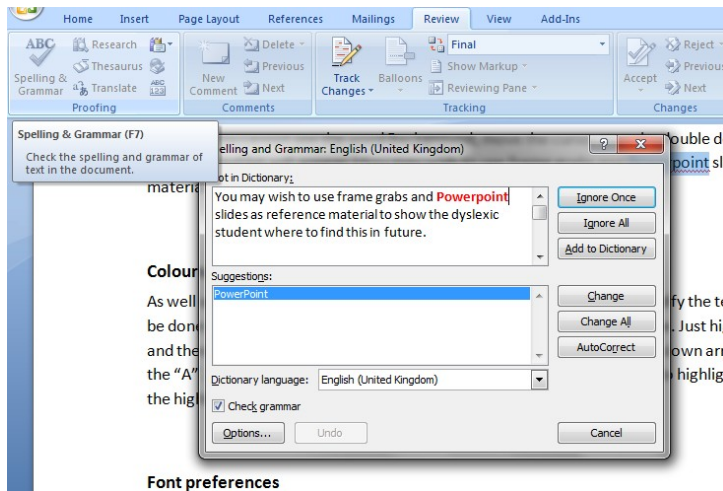
Postoji mali trik u Microsoft Word-u (i Open Office-u) koji vam omogućava da otkrijete uobičajene greške (npr. kucanje disleksija kao dilseksija). Podesite računar da automatski ispravlja greške.

Provjera gramatike

Mnoge osobe znaju da postoji mogućnost provjere gramatike, ali samo manji broj njih

to i koristi. Ova mogućnost je dostupna u Microsoft Word-u i Open Office-u. Softver funkcioniše na taj način da sugerira alternative za riječi koje su nepravilno napisane te omogućuje njihovu jednostavnu zamjenu. Međutim, ponekad se i ovdje javljaju greške. Preporučujemo vam da uvijek provjerite prije nego što kliknete na opciju "promijeni".

Također postoje sistemi na internetu za provjere gramatike i pravopisa kao što je Ginger (www.gingersoftware.com). Neki su besplatni, a neki su komercijalno dostupni.

Boje

Postoje zaista mnoge tehnologije koje vam mogu pomoći da učinite tekst vidljivijim. Ukoliko kliknete na opciju preferencije korisnika (User Preferences), pronaći ćete ideje za određeni softver i za računar kao cjelinu.

Linijar na ekranu

Ovaj softver se može koristiti na dva načina. Pojedini ga koriste kao linijar, ali drugi važniji način njegova korištenja je mogućnost pozicioniranja linijara ispod teksta kako bi se mogle slijediti linije tokom čitanja. Ovaj softver je dostupan na <http://www.portablefreeware.com/?id=1250&ts=1258712098>

PicPick (Odaberi/odaberi) (<http://picpick.en.softonic.com>)

Ovaj program predstavlja jednostavan uređivač slika, a dobar je i za "hvatanje ekrana" (screengrab – opcija gdje se može sačuvati web stranica - alat za snimanje ekrana). Međutim program ima i druga sredstva, kao što je povećalo i linijar. Linijar se može načiniti poluprovodnim i koristiti se za tekst. Može se, također, koristiti kao alat za čuvanje slike ekrana, trenutno pretvarajući "print screen (isprintati ekran)" u

jpg format. Dostupan je na mnogim jezicima, a moguće je i dodavati nove jezike ulaskom u jezički folder softvera.

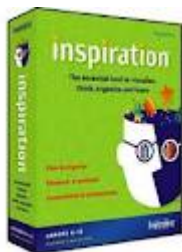
Softver za prevođenje

Postoje mnoge internet stranice koji se mogu koristiti za prevođenje. Ali mnogi su bazirani na Google izvorima. Stoga je najbolje započeti na adresi <http://translate.google.com>. Drugi izvor kvalitetnog prevođenja, ali sa ograničenim obimom je <http://imtranslator.com>.

Typing tutors (Asistenti za kucanje)

Postoje mogli asistenti za kucanje dostupni na mnogim jezicima. Na sljedećoj internet stranici možete pronaći dosta takvih programa:
http://www.typingsoft.com/all_typing_tutors.htm

Inspiracija

Inspiracija je kompjuterski program koji omogućava korisniku da kreira i modificira konceptualne mape kao vizuelna sredstva pomoći pri učenju. Korisnik može prikazati na taj način ideje za pisanje eseja i može mapirati zabilješke tokom učenja ili za prezentacije.

„MindManager“

Ovaj kompjuterski program, također, pruža vizuelnu podršku za učenje i pomaže studentu da organizira svoje ideje i zabilješke u vidu grafikona ili vizuelne mape.

Kurzweil 3000

Softver za pretvaranje teksta u govor, tako što skenira štampani dokument, prikazuje stranica kao što je u izvornom dokumentu i čita stranicu naglas naglašavajući svaku riječ kao što je to uobičajeno prilikom čitanja. Međutim, tekst se ne može čitati iz drugih programa, te je uvijek potrebno unijeti u Kurzweil 3000 ono što student želi čitati. Ovaj softver ima i dvojezičnu podršku za studente koji trebaju pomoć za strani jezik.

Text help Read and Write

Ovaj softver će istaknuti i čitati tekst iz „Word“ procesora ili drugih tekstualnih programa (bez potrebe da se tekst unosi u ovaj program). Najnovija verzija ovog softvera nadograđena je opcijom prepoznavanja glasa, kada kompjuter otkucava ono što učenik govori. To je trenutno najpopularniji softver koji pretvara tekst u govor, a koji koriste studenti s disleksijom u visokom obrazovanju. Sada je dostupan i na USB-u.

LITERATURA

Academic Office at The University of Sussex (2003). Policy and procedures for assessing students diagnosed as dyslexic.

<http://www.sussex.ac.uk/equalities/documents/marking-dyslexia.pdf>

Anonimus (2012). The Cornell System for Note-Taking.

<http://www.montgomerycollege.edu/Departments/enreadtp/Cornell.html>

Ball State University and Simmons College Offices of Disabilities. Information for Students who have a Speech Impairment.

ssd.uindy.edu/docs/UIndy_Speech_Impairment.doc

Being Dyslexics (2012). The Common Signs of Dyslexia in Adults.

<http://www.beingdyslexic.co.uk/pages/information/general-information/common-signs-of-dyslexia/common-signs-adults.php>

Being Dyslexics (2012). How Higher Education Tutors can Help.

http://www.beingdyslexic.co.uk/pages/information/teachers/identification-and-helpful-advice/_higher-education-tutors.php

Brazeau-Ward, L. (1998). Dyslexia concerns us! Ontario, Canada: Canadian Dyslexia Association: http://www.dyslexiacentre.ca/english/files/Dyslexia_concerns_us.pdf.

British Dyslexia Association (2011). About Dyslexia. <http://www.bdadyslexia.org.uk>

Cranfield University. Policy for supporting dyslexic students and those with specific learning difficulties. <http://www.cranfield.ac.uk/about/policies/updated%20student%20dyslexia%20policy.pdf>

Department for Education and Skills (2004). Delivering Skills for Life The national strategy for improving adult literacy and numeracy skills. A Framework for Understanding Dyslexia. NIACE, Leicester <http://www.texthelp.com/media/39354/USAdultLiteracy.pdf>

Dickman, E., Sherman, G., Lyon, G.R. (1994). Definition of dyslexia adopted by ODS research committee and national institutes of health. Perspectives. The Orton Dyslexia Society.

Disability Office Swansea University. University Policy on Specific Learning Difficulties (Dyslexia) - Dyslexia and Specific Learning Difficulties a Document on Good Practice, Including Marking Guidelines - <http://www.swansea.ac.uk/undergraduate/student-services/disability-office/policiesandguidelines/>

DSM IV Diagnostic and statistical manual of mental disorders (1994). American Psychiatric Association, Washington, DC.

Duranović, M., Smythe, I. (2010). Disleksija. Tuzla: Harfograf.

Duranović, M., Ibrahimagić, A., Bajramović, J., Toromanović, N. (2011). Prevalenca teškoća čitanja u djece osnovnoškolske dobi. Defektologija, 17, 1, 12-16.

European Dyslexia Association – EDA (2007). What is dyslexia? <http://www.eda-info.eu/en/about-dyslexia.html>

Flick-Hruska, C., Blythe, G. (2005). Disability Accommodation Handbook. Mineral Area College, Missouri. <http://www.mineralarea.edu/students/studentResources/DisabilityHandbook.pdf>

Gyarmathy, E. (2007). Education and lifelong learning. In: Ian Smythe. Dyslexia: A guide for adults. An EU funded pan-European project Adystrain, Leonardo da Vinci Project. www.includeddyslexia.eu

Gyarmathy, E. (2010). O procjeni. Vodič napisan u okviru Tempus projekta „Identification and Support for Dyslexic Students in Higher Education“, http://www.isheds.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=18&Itemid=43

Grenville Dyslexia Centre (2012). Exam Study Skills for Dyslexic Students. [http://www.kingsleyschoolbideford.co.uk/Images-\(1\)/REVISION_SKILLS.aspx](http://www.kingsleyschoolbideford.co.uk/Images-(1)/REVISION_SKILLS.aspx)

Hammond, J., Hercules, F. Understanding Dyslexia: An Introduction for Dyslexic Students in Higher Education. The Glasgow School of Art, M. Wood and F. Hercules SHEFC National Coordinator www.gsa.ac.uk

Honey, P., Mumford, A. (2000). The learning styles helper's guide. Maidenhead: Peter Honey Publications Ltd.

Horne, M. (2008). Some study skills for dyslexic students. <http://www.horne28.freemove.co.uk/dystudy.htm>

Huppertz, K. (2012). Assistive Technology for Dyslexic Students & Adults. International Dyslexia Association. <http://www.idaga.org/Downloads/AssistiveTechnologyForDyslexicStudents.pdf>

Jenkins, J. (2012). Technology. <http://dyslexia.yale.edu/Technology.html>

Kavkler, M., Magajna, L., Kosak Babuder, M., Janzelj, L., Andrejic, M., Zemljak, B., Meehan, M., Smythe, I., & Ward, V. (2010). ISHEDS: Samopodrška za studente sa disleksijom. Tuzla: Priručnik u okviru Tempus projekta „Identification and support for dyslexic students in higher education“, urednici, priređivači, prevodioci: Duranovic M, Tucakovic E.

Loftus, T. (2009). Supporting Students with Dyslexia: Practical guidelines for institutions of further and higher education. Dublin, AHEAD Educational Press.

Loughborough University School of Art and Design. Departmental Policy on Dyslexia. <http://209.85.229.132/search?q=cache:kTQGZp3004J:info.lut.ac.uk/departments/ac/mainpages/LUSAD%2520Dyslexia%2520Policy%2520Staff08.doc+Policy+dyslexic+university&hl=bs&ct=clnk&cd=13&gl=ba&client=firefox-a>

Michail, K. (2010). Dyslexia: the experiences of university students with dyslexia. Thesis submitted to the Faculty of Education Of The University of Birmingham for the degree of doctor of pholoshophy. <http://etheses.bham.ac.uk/1055/1/Michail10PhD.pdf>

Miles, T. (2004). Some problems in determining the prevalence of dyslexia. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 2, 5-12.

Miles Dyslexia Centre, Bangor University (2012). Developing your study skills. <http://www.dyslexia.bangor.ac.uk/studentsservice/skills.php.en>

National Stuttering Association (2009). College! <http://www.nsastutter.org/whoWeHelp/NSA-Family-Programs/Young-Adults/College.html>

Pauk, W. (1989). The Cornell notetaking technique. <http://www.cse.cuhk.edu.hk/~phwl/mt/public/archives/miscellaneous/The%20Cornell%20Note-Taking%20System.pdf>

Raduly-Zorgo, E., Smythe, I., Gyarmathy, E. (2010). Priručnik za podršku za studente s disleksijom. Priručnik u okviru Tempus projekta „Identification and support for dyslexic students in higher education“, urednici, priređivači, prevodioci: Duranovic M, Tucakovic E.

Ryan, M. (2004). Social and Emotional Problems Related to Dyslexia. *International Dyslexia Association*. <http://www.idonline.org/article/19296/>

Serrano, F., Defior, S. (2004). Dyslexia in Spanish: The State of the Matter. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 2, 2, 13-34.

Singleton, C.H., Cottrell, S. N G., Gilroy, D., Goodwin, V., Hetherington, J., Jameson, M., Laycock, D., McLoughlin, D., Peer, L., Pumfrey, P.D., Reid, G., Stacey, G., Waterfield, J., Zdzienski, D. (1999). *Dyslexia in Higher Education: Policy, Provisions and Practice*. Hull: University of Hull.

Smythe, I., Everatt, J. (2001). A new dyslexia checklist for adults. In: Smythe, I. (Ed) (2001). *The Dyslexia Handbook 2001*, BDA, Reading, UK.

Stuttering Foundation (2012). Eight Tips for Dealing with Stuttering Students. http://sfist.com/2011/10/11/eight_tips_for_dealing_with_stutter.php

St. Petersburg College (2007). Reasonable accommodations for students with disabilities. http://www.spcollege.edu/central/hr/accommodations_manual.htm

Stranmillis University Collegue. Dyslexia Policy. <http://www.stran.ac.uk/media/media,81617,en.pdf>

Student Enabling Centre: Dyslexia Unit at the University of Wolverhampton (2005). Dyslexia Assessment Policy - Dyslexia Assessment Policy Version 1. <http://asp2.wlv.ac.uk/registry/qasd/HPGandT/policies/Dyslexia%20Assessment%20Pol.pdf>

Student Support Service at University of Leicester (2012). What is dyslexia and how can it be recognised? http://www2.le.ac.uk/offices/ssds/accessability/staff/supporting-students-with-dyslexia/dyslexia_guidelines/what_is_dyslexia

Texas Christian University, Coordinator of Student Disabilities Services. (2012). Documentation Guidelines for TCU Students with Disabilities: Communication disorders. [http://www.acs.tcu.edu/docs/Communication%20Disorder\(s\)%20Documentation%20Guidelines.pdf](http://www.acs.tcu.edu/docs/Communication%20Disorder(s)%20Documentation%20Guidelines.pdf)

The Scottish Disability Team (2012). Strategies for Higher Education. http://www.computing.dundee.ac.uk/projects/sdt/understanding_dyslexia7.asp

University of East London. Disability Dyslexia and Access Centre Policy on Students With Disabilities. <http://www.uel.ac.uk/disability/DisabilityPolicy.htm>

University of Reading. University Assessment Policy And Procedures In Relation To Students With Specific Learning Difficulties. <http://www.reading.ac.uk/nmsruntime/saveasdialog.asp?IID=21113&SID=87193>.

University of Southampton Quality Handbook. Examinations Policy for Disabled and Dyslexic Students www.soton.ac.uk/quality/docs/Exams_Policy_for_Disabled_and_Dyslexic_Students.doc

University of York. Dyslexia Policy. <http://www.york.ac.uk/depts/arch/ugrad/dyslexia.htm>

University of Texas at Arlington, Office for Students with Disabilities. (2009). Communication Disorder(s) Documentation Requirements. http://www.uta.edu/disability/_downloads/Communication%20Disorder%20Documentation%20Requirements.pdf

World of Dyslexia Ltd (2012). Teaching Dyslexic Students at College or University. <http://www.dyslexia-college.com/teacher.html>

World of Dyslexia Ltd (2012). Dyslexia at college. <http://www.dyslexia-college.com>

Kontakt detalji po univerzitetima

UNIVERZITET U SARAJEVU

Telefon: + 387 33 261 046

E-mail:

ured@unsa.ba

mirna.markovic@ff.unsa.ba

UNIVERZITET U TUZLI

Telefon: + 387 35 320 661

+ 387 35 320 678

E-mail:

alma.dizdarevic@untz.ba

meliha.bijedic@untz.ba

mirela.duranovic@untz.ba

UNIVERZITET U BANJOJ LUCI

Telefon: + 387 51 323 630

E-mail:

gorana.panic@gmail.com

UNIVERZITET ISTOČNO SARAJEVO

Telefon: + 387 57 320 330

E-mail:

slobodanka.krulj@uni-es.com

UNIVERZITET U ZENICI

Telefon: + 387 32 440 420

+ 387 62 410 544

E-mail:

darko_petkovic@yahoo.com

azeminadurmic@yahoo.com

SVEUČILIŠTE U MOSTARU

Telefon: + 387 36 335 620

E-mail:

vesna.varunek@sve-mo.ba

UNIVERZITET DŽEMAL BIJEDIĆ U MOSTARU

Telefon: + 387 61 285 125

E-mail

dubravka.husic@unmo.ba

UNIVERZITET U BIHAĆU

Telefon: + 387 37 312 990

E-mail:

e.sedic@gmx.de

PARTNERI U PROJEKTU:

FEDERACIJA
BOSNE I HERCEGOVINE
FEDERALNO
MINISTARSTVO
OBRAZOVANJA I NAUKE

OVAJ PROJEKAT JE
FINANSIRAN OD STRANE
EVROPSKE KOMISIJE